

2. REVÍZIÓ, MAGYARSÁGPOLITIKA ÉS MAGYAR KISEBBSÉGI AKTIVITÁS A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

2.1 A NEMZETKÖZI KISEBBSÉGVÉDELEM RENDSZERE

2.1.1 A kisebbségvédelem jogszabályi kereteinek megteremtése

A békekonferenciára készülődő nagyhatalmak egyetértettek abban, hogy a közép-európai államrendszer stabilitása érdekében az új államok kisebbségeit valamiképpen védeni kell, azonban delegációik Párizsba érkezésükkor a gyakorlatban megvalósítandó védelem módjáról még nem rendelkeztek egyeztetett koncepcióval.¹ A nagyhatalmak szakértői a két világháború között fennálló nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer kereteit és tartalmát csak a Szövetséges Főhatalmak egyeztető tárgyalásain és az Új Államok És Kisebbségek Bizottságának ülésén dolgozták ki.² Először is megállapodtak abban, hogy a kisebbségvédelmi jogszabályokat nem építik be a Nemzetek Szövetségének készülő alapokmányába, hanem az érintett államokat külön-külön kötelezik kisebbségeik jogainak tiszteletben tartására.³ A Bizottság munkája során általánosan elfogadottá vált az az álláspont is, mely a nemzetközi kisebbségvédelem lényegét a minimális jogok garantálásában látta, s ennek megfelelően elsősorban a kisebbséghez tartozók állampolgári jogegyenlőségének biztosítására helyezte a fő hangsúlyt. Bár ezen némileg túlmutatva elismerte a kisebbségek sajátos jogát az iskoláztatás, a nyelvhasználat és a kultúra terén, de többnyire óvakodott attól, hogy olyan jogokat biztosítson számukra, amelyekre támaszkodva azok idővel esetleg a szuverén államon belül politikai testületté szerveződő külön jogi személyként kísérelhetnének meg fellépni. Ezért vetették el például a *Comité des Délégations Juvies* által szorgalmazott, Közép-Európa összes kisebbsége számára követelt kulturális autonómia gondolatát.⁴ Hasonló okból hagyták figyelmen kívül a magyar béke delegációnak azt a kérését is, amely széles körű kollektív jogokat igényelt az új állami főhatalom alá kerülő magyar nemzetiségű lakosságnak.⁵

A nagyhatalmak ragaszkodását a kisebbségvédelmi jogszabályokhoz az érintett kormányok természetesen különbözőképpen fogadták. A bé-

keszrődéseket aláíró legyőzött államok területi veszteségeik miatt ugyan elégedetlenek voltak, s ennek hangot is adtak, az őket belső kisebbségeik védelmére kötelező paragrafusok ellen azonban már csak nagy létszámú külső kisebbségeik érdekeit szem előtt tartva sem tiltakoztak.⁶ A háborúból területi nyereséggel kikerülő kisállamokkal viszont – Csehszlovákia kivételével – a szerződéseket csak óriási nyomásgyakorlás árán lehetett aláírtni.⁷

A nemzetközi kötelezettségvállalás kikényszerítése több szempontból is kényes kérdésnek számított. Először is a Népszövetség – s valójában a Népszövetség keretén belül működő nemzetközi kisebbségvédelem is – a tagok állami szuverenitásának elvére épült. Az aláírásra kötelezett új és megnövekedett területű államok viszont e szuverenitás gondolatával összeférhetetlennek tartották a jogszabályok aláírásának ultimátumszerű kikényszerítését. A kisebbségvédelem szükségszerűségét ugyan hivatalosan nem kérdőjelezték meg, de azt belügynek nyilvánították, és legfeljebb belső törvények által nyújtott garanciákkal, illetve államközi szerződésekkel kívánták szabályozni. Az alaphelyzet ellentmondásosságát tovább fokozta, hogy bár a Népszövetség alap gondolata az államok egyenlőségét feltételezte, a nagyhatalmak azonban egyáltalán nem köteleztek minden tagállamot arra, hogy kisebbségeiket helyezték nemzetközi jogi védelem alá, sőt ezt a kööttséget maguk sem vállalták fel.

A kisebbségvédelmi szerződések állami szuverenitást sértő voltának tézisével szemben kialakított hivatalos nagyhatalmi álláspontot legjobban az a Clemenceau-féle kísérőlevél foglalta össze, amelyet a Lengyelországgal kötendő szerződés szövegével együtt juttattak el Paderewski lengyel miniszterelnöknek.⁸ A dokumentum a szuverenitás csorbulását hangsúlyozó érveket a nemzetközi diplomácia történetéből hozott precedensek felsorakoztatásával söpörte le az asztalról. Elsősorban az 1878-as *Berlini Kongresszusra* hivatkozva leszögezte, hogy az európai jog államalakulás vagy területi növekedés esetén ismeri azt az eljárást, melynek során a nagyhatalmak együttese az államok közösségébe való felvétel elismerésének előfeltételeként megszabja, hogy az érintett államnak egy kötelező érvényű nemzetközi dokumentumban vállalnia kell „bizonyos kormányzati elvek” betartását. A nagyhatalmaknak ráadásul – a francia politikus szerint – valójában nem is lesz joguk külön-külön beavatkozni az államok belügyeibe, mivel a kisebbségvédelmi szerződések nem néhány állam kontrollja, hanem egy eddig nem létező, működési mechaniz-

musát tekintve is új nemzetek feletti szervezet, a Népszövetség védelme alá helyezik. A kisebbségvédelmi szerződések végső célját pedig – nem kis részben a meglévő kétségek eloszlatása érdekében – a következőképpen foglalta össze: „A területeken, melyek most Lengyelországhoz, illetve más államokhoz kerülnek, szükségszerűen nagy számban élnek olyan emberek, akik más nyelvet beszélnek, más fajhoz tartoznak, mint az a nép, amelynek kebelébe kerülnek... Azt reméljük, hogy az érintett lakosság könnyebben megbékél majd új helyzetével, ha tudja, hogy az elnyomás és jogtalan bánásmód minden veszélyével szemben kezdetől fogva biztosított védelmet és megfelelő garanciákat élvez. A lakosság tudomása e garanciák meglétéről remélhetőleg ténylegesen elősegíti majd a mindenki által óhajtott összehangolódást, valamint jelentős lehet a hatása úgy is, hogy annak alkalmazása szükségtelessé válik.”⁹

Az Új Államok És Kisebbségek Bizottsága által kidolgozott nemzetközi kisebbségvédelmi jogszabályok tehát beépültek az öt kisebbségvédelmi és a négy békeszerződésbe, majd később azokba a balti államok és Albánia által tett deklarációkba is, amelyeket felvételük előfeltételeként a világszervezet elvárt tőlük.¹⁰

2.1.2 A szerződésekbe foglalt kötelezettségek

A szerződésekbe foglalt kisebbségvédelmi kötelezettségek tartalom szerint három fő csoportra oszthatók.¹¹ Az elsőbe az állampolgárságra vonatkozók tartoznak, a másodikba azok az anyagi jogi normák, amelyek feladata az élet, a szabadság és az egyenlőség védelme és biztosítása, a harmadikba pedig a végrehajtás garanciájaként szolgáló rendelkezések.

Mivel az etnikai elvet csak korlátozottan érvényesítő határok elismerésével emberek milliói találták magukat egyik napról a másikra új állami keretek között, az állampolgárság megszerzésének, illetve megtartásának törvényi szabályozása, mint mindenféle kisebbségvédelem alapja, központi helyet foglalt el a szerződésekben.¹² A jogszabályok összeállítói tisztában voltak a kérdés jelentőségével, ezért hogy a rendelkezéseknek megfelelő súlyt adjanak, az idevonatkozó törvénycikkeket alaptörvény jelleggel látták el.

Az állampolgárságra vonatkozó cikkelyek egyrészt az állampolgársághoz való jogot biztosították, másrészt az optálás kérdését szabályoz-

ták. (Lengyel kisebbségi szerződés 3–6. cikkely) Az állampolgárság megszerzésének alapjává a területiális elvet tették meg, mely szerint egyetlen, az adott területen született vallási vagy nemzeti kisebbséghez tartozó személytől sem lehet megtagadni az állampolgárságot. A területiális elv azonban önmagában véve még kevés lett volna a kérdés teljes körű rendezésére, mivel nem szabályozta a nem a területen született, de a területhez kötődő személyek helyzetét. Ezért a rendelkezések kimondták, hogy mindazok jogosultak új állampolgárságra, akik az illető állam részére juttatott területen megtelepültek tekinthetők.¹³ A szerződések ugyanakkor választási lehetőséget biztosítottak az újonnan kisebbségi helyzetbe került személyeknek: új állampolgárságot szerezve maradhattak azon a területen, ahol éltek, vagy az áttelepülést választva dönthettek régi állampolgárságuk megtartása mellett is. Mind a kérdés eldöntését, mind az optálás végrehajtását szigorúan határidőhöz kötötték. Ha valaki az optálás mellett döntött, akkor a szabályozás kimondta, hogy meghatározott időn belül végleg el kellett hagynia az érintett állam területét. Hátrahagyott ingatlanait – elvileg – megtarthatta, ingóságait pedig korlátozás nélkül magával vihet.

A második csoportba tartozó anyagi jogi normák között volt olyan, amely állampolgárságtól függetlenül az állam minden egyes lakosára vonatkozott, és volt olyan is, amely csak az állampolgárookra.

Az élet és a szabadság védelme születési, állampolgársági, nyelvi, faji vagy vallási különbség nélkül az ország minden lakosát megillette (2. cikkely). Az egyenlőség kérdésköre azonban már csak az állampolgárság bázisán volt értelmezhető. Külön cikkely garantálta a törvény előtti egyenlőséget és az azonos polgári és politikai jogokat (például az állások, hivatalok, méltóságok betöltésénél, foglalkozások gyakorlásánál). Ugyanez a cikkely minden állampolgár számára biztosította a nyelvhasználat szabadságát a privát szférában, a kereskedésben, a vallásgyakorlatban, a sajtóban, a publikációkban és a nyilvános gyűléseken (7. cikkely). A jogszabály a hivatalos nyelvtől eltérő anyanyelvű állampolgárok számára kilátásba helyezte, hogy nyelvüket a bíróságok előtt is használhatják szóban vagy írásban. E kétségekívül pozitív rendelkezés jövőbeni hatékonyságát azonban már eleve megkérdőjelezte az a homályos, többféle értelmezésre is lehetőséget nyújtó megfogalmazás, mely szerint a bíróság előtti szabad nyelvhasználat érvényesülése érdekében a más nyelvű állampolgárokat az állam „méltányos könnyítésekben” részesíti majd.

Külön cikkely írta elő, hogy azok az állampolgárok „akik faji, vallási vagy nyelvi kisebbségekhez tartoznak, jogilag és ténylegesen ugyanazt a bánásmódot és ugyanazokat a biztosítékokat élvezik, mint a többi állampolgár. Különösképpen ugyanilyen joguk van saját költségükön jótékonyossági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket létesíteni, igazgatni és azokat felügyelni, s jogukban áll, hogy azokban saját nyelvüket szabadon használják és vallásukat szabadon gyakorolják” (8. cikkely). Ezt az egyébként alaptörvény jelleggel felruházott kötelezettséget tartalmilag kiegészítette – mindenesetre már nem alaptörvény jelleggel – egy, az állami közoktatási rendszer kiépítésénél és működtetésénél figyelembe veendő előírás, amelyben a kormányok garanciát vállaltak arra, hogy ott, ahol más anyanyelvű polgárok „jelentékeny arányban” élnek, „megfelelő könnyítésekkel” lehetővé teszik, hogy a gyermekek az elemi iskolákban saját nyelvükön tanulhassanak. Ugyanígy, azokban a városokban és közigazgatási egységekben, ahol a kisebbségek „jelentős arányban” éltek, az államnak – a jogszabály szerint – gondoskodnia kellett arról is, hogy ezek a kisebbségek a nevelési, vallási vagy jótékonyossági célokra fordítandó költségvetési tételekből „arányos részt” kapjanak. Ez mindenesetre nem jelentett abszolút jogot az állami támogatásra, mivel a költségvetés mindenkor helyzetének függvényében az állam megtagadhatta a kisebbségek által fenntartott intézmények támogatását (9. cikkely).

Mivel minden szerződés valójában annyit ér, amennyit a felek betartanak belőle, a győztes hatalmak a kisebbségvédelmi jogszabályokat a végrehajtás garanciájára vonatkozó klauzulákkal is megerősítették. A rendelkezések nagy része belső, állami, alkotmányos garanciát kapott, ily módon az állam – elvileg – nem hozhatott ezekkel ellentétes törvényeket vagy rendeleteket (1. cikkely). A szerződés egésze pedig a Népszövetség védelme alá került (14. cikkely).

A kisebbségi szerződések, a békeszerződésekbe foglalt kisebbségvédelmi jogszabályok szinte szóról szóra megegyeztek egymással. Az eltérő helyi viszonyok azonban szükségessé tették, hogy a szerződéseket speciális rendelkezésekkel lássák el. E cikkelyek mindegyike az állampolgári egyenlőség garantálásán túlmutató jogokat biztosított az adott vallási vagy nemzeti kisebbség számára. A skála az autonómia egyes elemeinek biztosításától egészen a területi autonómia garantálásáig terjedt.

A román kisebbségvédelmi szerződés 11. és a görög szerződés 12. cikkelye foglalkozott például az egyes zárt tömbben élő nemzeti kisebbsé-

gek kérdésével. Vallási és tanügyi önkormányzat formájában bizonyos fokú – részleteiben nem kidolgozott – különállást ígért egyrészlől az autonómia több évszázados tradíciójával rendelkező szász és székely közületeknek, másrészt a pindusi románoknak. Rendkívül fontos, hogy a rendelkezések a speciális jogokat a közületeknek, a kisebbségek régóta meglévő egyházi és iskolai szerveinek adták. Itt kifejezetten helyi autonómiáról volt szó, amely nem képezhetett keretet az adott kisebbség egyéges jogi személyként való elismeréséhez.¹⁴

A Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal és Görögországgal megkötött szerződések a területükön élő muzulmán lakosságnak juttattak speciális jogokat. Egyrészt garantálták az egyházi szabadságot, másrészt elfogadták, hogy a családi és személyes jogállás tekintetében a mohamedán jog rendelkezései lesznek irányadók.¹⁵ A zsidó kisebbségek jogaival is több szerződés és deklaráció foglalkozott. A görög, a lengyel és a litván kötelezettségvállalás egyaránt garantálta a szombat szabad és sérthetetlen megünneplésének jogát.¹⁶ A lengyel és a litván kormány ráadásul választásokat sem írhatott ki szombatra.¹⁷ A lengyel szerződés iskolai autonómiát biztosított a zsidó hitközségek által alapított iskolai bizottságok számára, amikor rájuk ruházta – állami felügyelet mellett – a közpénzekből a zsidó oktatási intézményekre eső rész szétosztásának jogát. A litván deklaráció még ennél is továbbment azzal, hogy az ország területén élő zsidó kisebbségnek személyi elvű autonómiát kínált, amely a közösségek vallási, oktatási, jótékonyági és általános kulturális ügyeire terjedt ki, lehetővé téve az önadóztatást is.¹⁸

A legszélesebb körű autonómiát a Csehszlovákiával kötött szerződés helyezte kilátásba Kárpátalja számára (10–13. cikkely). A beígért területi autonómia kiterjedt a közoktatási, nyelvi, vallási és helyi közigazgatási ügyekre. A szerződés az autonómia kereteit is megszabta, amikor a területnek törvényhozó hatalomként tartománygyűlést, a végrehajtó hatalom élére pedig a köztársaság elnöke által kinevezett kormányzót ígért.¹⁹

2.1.3 A Népszövetség garanciaeljárása

Ellentétben a kisebbségvédelmi jogszabályokkal, melyek gyakorlatilag már a párizsi békekonferencián elnyerték végső formájukat, a garanciaeljárás csak lépésről lépésre épült ki a húszas években.²⁰ A Népszövetség alapokmá-

nyánál később megszövegezett kisebbségi szerződések garanciáról szóló cikkelye már sejtetni engedte, hogy a garanciaeljárás központi szerve a Tanács lesz.²¹ E szerint minden tanácstagnak jogában állt felhívni a Tanács figyelmét a szerződészegésre vagy annak veszélyére, s ez esetben az „alkalmas és hathatós módon” eljárhatott az érintett állammal szemben. Ha egy jogi vagy ténykérdésben véleménykülönbség alakult ki a Tanács egyik tagja és valamely kötelezett állam között, akkor az ellentét nemzetközi vitának számított, és az ügy a tanácstag kérésére a megfellebbezhetetlen ítéletet hozó legfelső jogi fórum, a hágai Állandó Nemzetközi Bíróság elé volt terjeszthető. A kisebbségvédelmi jogszabályokat pedig csak a Népszövetség Tanácsa többségének hozzájárulásával lehetett megváltoztatni.

A nyilvánosság tájékoztatását a harmincas évek elejéig teljességgel nélkülöző eljárási rendben a kisebbségeknek is joguk volt ugyan a Népszövetséghez fordulni, petícióik azonban mindenkor csak informális jellegűnek számítottak. 1929-ig még arról sem értesítették őket, ha panaszukat elutasították. A petíciók a Titkárságra érkeztek be, s a főtitkár továbbította őket a Tanácsnak, amennyiben megfeleltek az elfogadhatóság formai és tartalmi kritériumainak.²² Ha a Tanács valamely tagja egy petíció alapján meg kívánta indítani az eljárást, akkor fel kellett hívnia a többi tag figyelmét a jogsértésre vagy annak fenyegető veszélyére.

Bár a sérelmek tárgyalásánál maga a Tanács volt az illetékes szerv, idővel egyre inkább az a gyakorlat alakult ki, hogy az adott panasszal a Tanács tagjai közül mindig csak az adott ügy kivizsgálására alakult Hármas (később esetenként Ötös) Bizottság tagjai foglalkoztak. Ők döntöttek el, hogy a Tanács megindítsa-e a jogi eljárást vagy sem. Formálisan tehát a Tanács és a kisebbségi bizottságok álltak a panasz eljárás középpontjában, valójában azonban az egész eljárás kulcsa a Titkárság elméletileg csak adminisztratív feladatokat ellátó, önálló döntési hatáskörrel nem rendelkező kisebbségi szekciójának kezébe került.²³ Ez leginkább annak volt köszönhető, hogy a Nemzetek Szövetségében a Titkárság volt az egyetlen olyan szerv, mely egész évben működött, s megszakítás nélkül dolgozott. Ennek köszönhetően a kisebbségi szekció munkatársai nemcsak hogy jól eligazodtak a genfi diplomácia dzsungelében, de nagy szakismeretre is szert tettek. Ehhez természetesen az is hozzájárult, hogy a szekciónak gyűjtenie kellett a beérkezett petíciókat, a kormányok arra adott válaszait, a kisebbségek helyzetére vonatkozó összes információt,

törvényszövegeket, törvényjavaslatokat, újságcikkeket. Ezenkívül a szekciónál rendszeresen látogatást tettek az érintett kormányok megbízottai, sőt kisebbségi politikusok is. Ugyanakkor a kisebbségi szekció vezetője – szigorúan az érintett kormány engedélyével és annak meghívására – a helyszínen is tájékozódhatott, és ilyenkor alkalmat nyílt arra, hogy megbeszéléseket folytasson a kormányok képviselőivel, valamint esetenként a kisebbségek megbízottaival is.²⁴

A Hármass Bizottságok első ülésére a szekciónak összefoglalást kellett készítenie a petícióról és a bepanaszolt kormány arra adott válaszáról. Ezt gyakran kiegészítette az ügyre vonatkozó konkrét javaslatokkal is. Mivel a bizottságok tagjai általában nem rendelkeztek megfelelő háttérismertekkel, ezért legtöbbször feltétel nélkül el is fogadták a javaslatokat. Ha a bizottság szükségesnek tartotta, hogy az érintett kormánnyal bizalmas tárgyalásokat folytasson, akkor rendszerint a szekció igazgatóját bízta meg a tárgyalások vezetésével. Mind a Hármass Bizottság, mind a szekció munkájára a közvetítés, a zárt ajtók mögötti bizalmas tárgyalás volt jellemző. Mivel nem akartak egyetlen államot sem nyilvánosan meghurcolni, valamint annak is tudatában voltak, hogy minden egyes határozat végrehajtása – a végrehajtó hatalom hiánya miatt – gyakorlatilag az államok együttműködési készségétől függött, ezért olyan kompromisszumok elérésére törekedtek, amelyek mind az érintett államok, mind a Népszövetség Tanácsa számára elfogadhatónak tűntek.

A kisebbségi szerződések garanciáról szóló cikkelye az Állandó Nemzetközi Bíróságot mint legfelső nemzetközi jogi fórumot a garanciaeljárás fontos részeként említette meg. A Tanács egy kisebbségvédelemmel kapcsolatos ügyet kétféle célból terjeszthetett a bíróság elé. Kérhetett szakvéleményt – ebben az esetben a bíróság döntése csak jogi véleménynek számított, s nem volt kötelező érvényű –, és kérhetett végrehajtható, megfellebbezhetetlen ítéletet is. A bíróság azonban a két világháború közti kisebbségvédelemben csak marginális szerepet kapott. Ez elsősorban annak tudható be, hogy a Tanács, amely lényegét tekintve valójában politikai fórum volt, a garanciaeljárásban sajátos módon egyfajta bírói funkciót is ellátott, s mint ilyen, minden lehetséges esetben a kompromisszumos megoldásokat részesítette előnyben, lehetőleg elkerülve ezzel a hatalmas publicitással, és szükségképpen komoly politikai kockázattal járó hivatalos eljárásokat. Így aztán érthető, hogy a bíróság munkáját döntéshozatalra gyakorlatilag nem vették igénybe.

2.1.4 A nemzetközi kisebbségvédelem mérlege

A Népszövetség védelme alatt álló kisebbségvédelmi szerződéseket a két világháború között rengeteg kritikával illették, több oldalról is. A szerződéskötésre kényszerített új vagy megnövekedett területű államok bírálataikban mindvégig elsősorban az állami szuverenitás kérdését feszegették. Ennek csorbításaként tekintettek a jogszabályokra, s ezért azok általánosítását, azaz a nemzetközi szervezet minden tagjára való kiterjesztését követelték.

Komoly fenntartásaik voltak azoknak is, akik egy lehetőleg jól működő, hatékony kisebbségvédelem alapjainak megteremtését várták a szerződésektől. Közülük sokan legnagyobb hiányosságnak azt tartották, hogy azok – az államok érzékenységére való tekintettel – csak a többségi állampolgárokkal való jogegyenlőségen alig túlmutató minimális jogvédelmet célozták meg, ahelyett, hogy a kisebbségi önkormányzatiság előfeltételeinek megteremtése felé mozdultak volna el. Emellett kétségteljesen helytálló volt az a megállapítás is, hogy a rendelkezések által megszabott védelem mértéke az egyes kisebbségekre vonatkozóan nem volt egyforma. Amíg például a 430 ezer lakosú Kárpátalja számára széles körű autonómiát helyeztek kilátásba, addig az erdélyi székely és szász közületek a vallási és tanügyi kérdésekre korlátozódó helyi autonómia biztosítására is csak általános ígéretet kaptak. A lengyelországi 4,75 milliós ukrán kisebbség pedig semmilyen önkormányzatban nem reménykedhetett.

Különösen sok problémát okozott az egyes határozatok nem elég precíz szövegezéséből adódó többféle értelmezési lehetőség. Az olyan megfogalmazások, mint például „megfelelő könnyítésekben fognak részesülni”, vagy azon a környéken, ahol „jelentékeny arányban élnek”, vagy a közvagyon terhére „mértányos részt kapnak” gyakorlatilag kiszolgáltatták a kisebbségeket a belső állami törvényhozásnak és közigazgatásnak. Hasonló következményekkel járt az is, hogy az egyes kötelezettségmegszabások nem voltak elég kategorikusak, és a kötelezettségek végrehajtását egyszerűen nem kötötték határidőhöz. Ezt a kormányok ki is használták, s a jogszabályok gyakorlatba való átültetését a végtelenségig húzták-halasztották, legtöbb esetben pedig egyenesen elszabotálták.

A garanciaeljárás tőkéletesítésére természetesen több javaslat is született. Az egyik legfontosabb követelés, mely elfogadása esetén az eljárás arculatát gyökeresen megváltoztatta volna, a petíciót benyújtó

kisebbségek nemzetközi jogi helyzetének erősítésére, azaz jogi személyként való elismerésére irányult. Ebben az esetben a panaszos a bepanaszolt állammal egyenrangú félként szerepelhetett volna az eljárásban.²⁵ Ennek elfogadására azonban valójában semmi esély sem volt, mivel egy ilyen lépés nem állt volna összhangban a szerződésekkel, és a kormányok nem voltak hajlandók a felvetést még csak mérlegelni sem. Egy másik reformelképzelés állandó, a Tanács mellett működő kisebbségi bizottság felállítására tett javaslatot, amelynek az lett volna a célja, hogy az ad hoc jellegű Háromas Bizottságok helyett egy valóban szakmai kompetenciával rendelkező szerv vizsgálja ki a panaszokat.²⁶ Emellett a garanciaeljárás jogi arculatát erősítették volna azok az elképzelések is, amelyek az Állandó Nemzetközi Bíróság befolyásának növelését tűzték ki célul.²⁷ Ezekből a javaslatokból egy sem valósult meg, s mindössze a nyilvánosság kiterjesztésének követelése terén sikerült némi eredményt elérni 1929-ben.²⁸

A kisebbségi szerződéseknek persze kétségkívül rengeteg hiányosságuk volt, de az elfogadott jogszabályokban foglaltaknál több jogosítványt sem a nagyhatalmak delegációi, sem az érintett államok nem kívántak nyújtani a kisebbségi közösségeknek. A két világháború közötti nemzetközi kisebbségvédelmet ezért nem szabad egy, elvileg talán kívánatos, de soha nem létezett normatív kisebbségvédelemhez mérni. A rengeteg hiányosság ellenére a népszövetségi kisebbségvédelem azal, hogy a belső állami pozitív kisebbségi törvényhozás lehetőségét meghagyva Közép-Európa államai egy része számára meghatározta a kisebbségi jogok minimumát, s ezek betartása felett a garanciaeljárás kidolgozásával jól-rosszul örködött, mindenképpen komoly előrelépést jelentett a kisebbségvédelem addigi történetéhez viszonyítva. Valójában nem a nemzetközi kisebbségvédelmi jogszabályok hiányosságain vagy a garanciaeljárás tökéletlenségén múlt a nemzetközi kisebbségvédelem csődje, hanem sokkal inkább a térség államainak a világháborút követő területrendezés által is gerjesztett kibékíthetetlen ellentétein és a harmincas évek kedvezőtlen, az autoriter rendszerek térhódításához, majd a világháború kitöréséhez vezető nagypolitikai változásain, amelyek a kollektív biztonsági rendszer teljes összeomlásához vezettek.²⁹

2.2 REVÍZIÓ ÉS MAGYARSÁGPOLITIKA

2.2.1 Magyar külpolitikai vonalvezetés a revíziós törekvések tükrében

Az egykori területének 2/3-át, magyar nemzetiségű népességének 1/3-át, nemzeti vagyonának jelentős részét elvesztő ország gazdasági helyzetének stabilizálására irányuló erőfeszítések mellett a területi revízió kérdése volt a két világháború közötti magyar külpolitikai törekvések másik konstans eleme. Az első évek bizonytalan, szomszédok felé való tapogatózása után minden döntéshelyzetbe került politikus tisztában volt azzal, hogy ez nem sikerülhet nagyhatalmi támogatás nélkül, ezért a diplomáciai törekvések kiemelten fontos eleme lett a revízió kérdésének támogatására megnyerhető szövetségesek keresése.

Az első években az ország népszövetségi kölcsönre építő – a kisantant felé külpolitikai kötelezettségekkel is járó – gazdasági stabilizációjának kényszere, illetve korlátozott szuverenitása meglehetősen szűk mozgásteret engedélyezett a magyar külpolitikának.³⁰ Franciaország és Nagy-Britannia, időnként fel-fellobbanó vitáik és ellentétes érdekeik ellenére is alapvetően a status quo megőrzése mellett kötelezték el magukat, Olaszország elmélyítette kapcsolatait a – kimondottan Magyarország ellen irányuló kisantantot életre hívó – szomszéd államokkal, Németország pedig a gazdasági újjáépítéssel, valamint kül- és belpolitikai helyzetének stabilizálásával volt elfoglalva.

Az ország gazdasági és politikai stabilizációját megvalósító Bethlen István miniszterelnök az 1927-es olasz–magyar barátsági szerződés megkötésével a nagyhatalmi törekvéseit Duna-völgyi politikájával és kapcsolatrendszerével megalapozni kívánó Mussolini személyében olyan szövetségesre tett szert, aki végre elvi síkon mutatkozott hajlandónak a magyar revíziós törekvések támogatására, természetesen csak abban az irányban és mértékben, amely saját külpolitikai elképzeléseivel egybeesett.³¹ Erre az időre tehető Bethlen első olyan, nagy nyilvánosság előtt tartott beszéde is, melyben, anélkül, hogy kitért volna a részletekre, az általánosság szintjén mozogva bejelentette Magyarország utódállamokkal szemben támasztott területi igényét.³² A magyar külpolitikában (és kül-gazdaság-politikában) ettől az időponttól kezdve hangsúlyos szerepet kapott az olasz kapcsolat, még ha az korántsem jelentett felhőtlen együttműködést, még kevésbé egyoldalú elkötelezettséget.

Bethlen még ugyanabban az évben megkísérelte kibővíteni az olasz–magyar együttműködést Németországgal, ezért Genfben felvetette Stresemann egy német–olasz–magyar tengely ötletét, lehetőség szerint Ausztriával kiegészítve. A nagyhatalmakkal szemben megértési és teljesítési politikát preferáló Stresemann azonban visszautasította az elképzelést, mivel ezzel veszélyeztetve látta volna Németország folyamatosan javuló viszonyát a nyugati hatalmakkal, s ez Németország alapvető külpolitikai érdekeit veszélyeztette volna.³³ Arról nem is beszélve, hogy keleti, illetve jövőbeni keleti határait illetően nem volt hajlandó garanciát adni Olaszországnak, még az egyébként távolinak tartott, s általa nem is különösebben siettetett Anschluss megvalósulása esetére sem. Ráadásul a külügyminiszter nem kívánta megterhelni a régió többi államával fenn tartott, elsősorban a gazdaságpolitikai érdekeket előtérbe helyező kapcsolatokat a külpolitikai és gazdasági kockázatokat is rejtő „magyarbarát-ság” előtérbe helyezésével.

Németország még a harmincas években is elsősorban külkereskedelmi kapcsolatai révén igyekezett befolyását növelni a Duna-völgyében, s továbbra is mereven elzárkózott attól, hogy politikai szerződésekben formalizálja együttműködését Magyarországgal.³⁴ Gömbös Gyula miniszterelnöksége alatt ugyan magyar részről ismét napirendre került a német–olasz–magyar–osztrák együttműködés megteremtésének programja, az ötletet azonban a német külügyminisztérium ezúttal is konzekvensen elutasította. A két hatalom gazdasági és stratégiai érdekei ugyanis a régióban keresztezték egymást.

A magyar–német kétoldalú kapcsolatok sem voltak felhőtlenek. A gazdasági kérdések, és Ausztria szerepének (függetlenségének) valójában eltérő megítélése mellett ebben az is szerepet játszott, hogy Magyarország revíziós törekvéseit a nemzetiszocialista Németország még elviekben is csak Csehszlovákia irányában lett volna hajlandó támogatni, attól pedig mindvégig mereven elzárkózott, hogy az utódállamokban élő német kisebbségeket megkísérelje rászorítani a magyarokkal való együttműködésre.³⁵ Ráadásul a német diplomácia a magyar állam belső kisebbségeivel szemben tanúsított politikájával kapcsolatosan többször is tárgyalópartnere tudomására hozta, hogy megítélése szerint az nincs összhangban a határok túlsó oldalán élő német kisebbségekre vonatkozó, a német és magyar kisebbségek együttműködését szorgalmazó magyar elvárásokkal. A harmincas években folyamatosan erősödő német befolyás ellenére a német orientáció az egyre dinamikusabb előretörés ellenére sem vált kizáróla-

gossá a magyar külpolitikában. A világháború kitörése és az egyértelmű nemzetközi elkötelezettség után is jelentős tényezők maradtak a magyar politikai palettán, akik valamilyen módon igyekeztek az angolszász orientációt érvényre juttatni.

A nyugati-európai politikai közvélemény, annak ellenére, hogy az angol és francia orientáció időről időre előtérbe került Magyarország külkapcsolataiban, a magyar határok felülvizsgálatának elméleti lehetőségével mindössze egyszer szembesült komolyabban a müncheni egyezményt megelőző csaknem két évtizedes időszakban, mégpedig a négyhatalmi paktum előkészítő tárgyalásai kapcsán.³⁶ Ekkor az angol politikai élet vezető személyiségei közül többen – Lloyd George, Winston Churchill, sőt a miniszterelnök MacDonald is – a békés és részleges revízió lehetősége mellett foglaltak állást. A MacDonald és Mussolini által 1933 márciusában javasolt tervezet konkrétan a lengyel korridor megszüntetésének és a határ menti magyarlakta területek visszajuttatásának lehetőségét vetette fel.³⁷ A paktum elfogadott változata azonban ezeket a kitételeket már nem tartalmazta, s ennek több oka is volt. Egyfelől Franciaország és közép-európai szövetségesei mereven szembehelyezkedtek a tervezettel, másfelől az angol politikai körökben is csökkent a területi változtatások támogatására irányuló hajlandóság, nem utolsósorban a nemzetiszocialista politika agresszív belpolitikai lépéseinek következtében.³⁸

A szomszéd államok felé tett kezdeti lépések, így az 1920-ban Romániával, 1921-ben pedig Csehszlovákiával folytatott tárgyalások célja magyar részről – a felmerülő gazdasági vonatkozások mellett – az igazságosabb, etnikai viszonyoknak jobban megfelelő határok elérése volt. Ugyan az ezt követő mintegy másfél évtizedben is fel-felmerült a kapcsolatok szorosabbra fűzésének kérdése egyik-másik kisantant tagállam vonatkozásában, a magyar lépések fő mozgatórugója azonban a gazdasági kapcsolatok élénkítése mellett a Magyarország-ellenes szövetség megosztása volt. Bethlen például 1926-ban Chamberlain tanácsára megbeszéléseket kezdeményezett a Szerb–Horvát–Szlovén Királysággal, de egy, az angol külügyminiszter által javasolt Locarno-típusú megállapodásra még elméletben sem volt hajlandó, s elsősorban gazdasági és kereskedelmi eredményeket várt a közeledéstől.³⁹ Később olyan megállapodást szorgalmazott, amely egy harmadik állammal kialakult háborús konfliktus esetére semlegességet irányozott volna elő a szerződő felek számára. Ebbe a déli szomszéd természetesen nem egyezhetett bele, mivel az lényegében egyet jelentett volna a kisantant felbomlásával. A tárgyalások abbamara-

dásához az is hozzájárult, hogy Mussolini, akinek törekvéseibe nem illett bele a magyar kísérletezés, felajánlotta Bethlennek, hogy Olaszország kedvezőbb feltételek mellett hajlandó megegyezést kötni Magyarországgal. 1928-ban, immár Mussolini javaslatára, közeledés indult meg Románia felé, ami ugyan ismét csak kudarccal végződött; e közeledés egyik jelentős, de korántsem kizárólagos mozgatórugója szintén a három kisantant állam szolidaritásának megbontása volt.⁴⁰ Magyarország igyekezett kihasználni a kisantantnak a harmincas években egyre jobban gyengülő összetartó erejét, s nem kétséges, hogy az 1937 januárja után Jugoszláviával, illetve később a szövetség többi tagjának bekapcsolásával folyó tárgyalásokon ilyen célt tűzött ki maga elé.⁴¹

2.2.2 Revízió és a hivatalos külföldi propaganda

A területi revízió előfeltételeinek megteremtése érdekében kifejtett erőfeszítés tehát a két világháború közötti diplomáciai törekvések konstans eleme volt. A kormányok a cél szolgálatába állították a belföldi és külföldi propaganda eszközeit is. A béketárgyalások alatt aktivizálódott, a döntésekre lényegében semmilyen hatást nem gyakorló, sérelmi politizálást folytató propagandagépezet kiadványainak, cikkeinek súlyponti témája ekkoriban még a béke igazságtalanságának tárgyalása, valamint a területeit és lakosságát veszített ország életképtelenségének bizonygatása volt. A külföldre fókuszáló propagandatevékenységet az illetékes kormányhivatalok mellett még jórészt a nem kellően koordinált társadalmi szervezetek végezték.⁴²

Ez a kis hatásfokú, elsősorban az érzelmekre apelláló, direkt módszereket alkalmazó időszak az ország szanálásához szükséges népszövetségi kölcsön felvételéről folytatott tárgyalások megkezdéséig tartott. Bethlen ugyanis már a húszas évek legelején belátta, hogy a revizionista követelések nem keltenek jó visszhangot Európában. Ettől kezdve a hivatalos propagandában a sérelmi attitűdöt felváltotta az ún. „gazdasági propaganda”.⁴³ Ennek megfelelően a revízió szükségszerűségének kérdése pár évre szinte teljesen eltűnt a külföldre irányuló propaganda kelléktárából, s az országot ért tragédia igazságtalanságát harsogó kiadványokat kezdtek felváltani a stabil Magyarországot, mint a térség sikerállamát bemutató, a kritikai észrevételeket jórészt csupán a határon túli magyar kisebbségek helyzetével kapcsolatosan megfogalmazó cikkek, brosúrák és

könyvek, melyek az érzelmek helyett az olvasó értelmére igyekeztek apellálni.

Bethlen döntését megkönnyítette, hogy ekkorra az irredenta társadalmi szervezetek jelentős részét már felszámolták, a megmaradtak tevékenységét korlátozták, 1921-ben pedig kialakították a határon túli magyarság ügyeivel foglalkozó intézmények új rendszerét.⁴⁴ A társadalmi szervezetek erős központi irányítás alá kerültek, s a miniszterelnökségnek tartoztak beszámolási kötelezettséggel. Propagandatevékenységüket ellenőrzés alá vonták, s így az többé-kevésbé követte a hivatalos irányvonalat. Ebben az időszakban is meglehetősen nagyszámú idegen nyelvű kiadvány készült a külügyminisztérium és a miniszterelnökség, természetesen bújtatott, esetleg a társadalmi szervezetek költségvetésébe beépített anyagi támogatásával. Emellett a külföldi országokban, mindenekelőtt Svájcban, Angliában, Franciaországban és később Németországban a magyar külképviseletek fontos feladatai közé tartozott, hogy lehetőleg minél jobb kapcsolatokat építsenek ki a mértékadó újságok szerkesztőivel, munkatársaival.⁴⁵ Elő kellett mozdítaniuk, hogy minél több, Magyarországra nézve kedvező cikk jelenjék meg az olvasottabb lapok hasábjain. Ehhez természetesen szorosban hozzátartozott az újságírók magyarországi vendégül látása is.⁴⁶

1927 után a Magyar Revíziós Liga megalakulásával új, a területi revízió ügyét nyíltan zászlajára tűző, nagy tömegeket mozgató társadalmi szervezet jelent meg a politikai palettán, melynek aktivitása ugyan a kormány számára nem elhanyagolható előnyökkel kecsegtetett, de amely működése többször is komoly fejtörést okozott a hivatalos szerveknek.⁴⁷ A Revíziós Liga belföldön támogatta az újonnan meghirdetett „aktív politikát”, s a kormány irányvonalát kritizáló külföldi diplomáciai megjegyzések esetén állandó, belpolitikai szempontból kényszerítő erejű hivatkozási alapot teremtett nemzetközi szinten, ugyanakkor gyakran önjáró aktivitása sokszor hozta nehéz helyzetbe a magyar kormányt.⁴⁸ A kezdeti feszültségek után, amelyek többek között Lord Rothermere etnikai alapú revíziót követelő víziója és a magyar kormány álláspontjának különbözőségéből táplálkoztak, sikerült keresztülvinni, hogy a mozgalom kiadványaiban lehetőleg kerülje a revízióval kapcsolatos konkrét igények megfogalmazását.⁴⁹ Ez ugyanis keresztelte a kormányok érdekeit, és aláásta volna a külföldön végzett propagandamunka hatékonyságát.

A hivatalos külföldi propaganda tematikája és eszköztára a későbbiekben sem változott gyökeresen. A mindenkori magyar kormány az „opti-

mális revízióra” koncentrálna továbbra is óvakodott attól, hogy konkrét területi követeléseket fogalmazzon meg, s továbbra is az országról igyekezett pozitív képet kialakítani. A magyar kisebbségek helyzetének kritikai megközelítése és a kisantant államokkal való szópárbaj azonban a harmincas években az előző időszakhoz képest még inkább teret nyert.

2.2.3 Revíziós koncepciók

Hosszú ideig általánosan elterjedt nézet volt, hogy a két világháború között meghatározó szerepet játszó magyar államférfiak az integrális revízióra, tehát az összes elcsatolt terület visszaszerzésére törekedtek. Ez a kép azonban elnagyoltnak tekinthető, bár a közvélemény és a politikai elit túlnyomó többségének álláspontja a revízióval kapcsolatban összességében véve valóban nem nevezhető tagoltnak: a „mindent vissza” hozzáállás többnyire általánosan elfogadott volt. A magyar kormányok felfogása ugyan szintén nem korlátozódott az etnikai alapú revízióra, de egy pillanattal sem mondta le arról, hogy a diplomáciai manőverek tekintetében a nyilvánosság kizárása mellett, önállóan járjanak el ebben a kérdésben.

A béketárgyaláson a magyar delegáció legfőbb célkitűzése még egyértelműen a területi integritás megvédése volt. Felmerült ugyan az önrendelkezési jog érvényesítésének kérelmezése is, ez azonban csak egy beépített védelmi mechanizmus volt arra az esetre, ha a nagyhatalmak mégis a történelmi Magyarország feldarabolása mellett döntenének.⁵⁰ A békefeltételekre adott magyar válaszcímekben Apponyi Albert magyar főtárgyaló ugyan a döntés legfőbb igazságtalanságának azt nevezte, hogy így a határok mentén zárt etnikai tömbök kerülnek idegen fennhatóság alá, ez a megközelítés azonban az adott helyzetben, a kétségkívül fennálló igazságtartalma ellenére, már csak kétségbeesett próbálkozásnak volt tekinthető.⁵¹

Bethlen ugyan 1921-ig, főleg taktikai okokból, s csak közbülső állomás-ként, még hajlott volna az etnikai alapú határkiigazításra, a későbbiekben azonban elképzelései túlmutattak ezen a koncepción.⁵² A politikát „a lehetőségek művészeteként” felfogó miniszterelnököknek nem volt olyan statikus revíziós elképzelése, melynek minden eleméhez következetesen ragaszkodott volna. Megfogalmazott célja valójában az „optimális revízió” volt. Az általa lehetségesnek tartott megoldások, hasonlóan a revízió szükségessége mellett felvonultatott érvrendszeréhez, mindenkor nagyban függtek az ép-

pen aktuális külpolitikai helyzetűről, valamint hallgatósága összetételétől.⁵³ Annyi azonban biztosan állítható, hogy a tisztán etnikai alapú revízió gondolatát az alatt az idő alatt, amíg a magyar politikai élet kulcsfigurája volt, nem fogadta el. Miniszterelnöksége idején ugyan nem konkretizálta Magyarország igényeit, de nyílt titok volt, hogy elképzelései inkább az integrális revízióhoz álltak közelebb, mintsem az etnikai alapúhoz. A Rothermere-akció nyomán kirobbant sajtópolémia, s a Bethlenhez közel álló Magyar Szemlében megjelent cikkek efelől nem is hagytak kétséget.⁵⁴

A kormányzati felelősség terhétől megszabadulva több előadást is tartott külföldön, Angliában, Németországban és Olaszországban. Ezek közül az 1933-as angliai előadás-sorozatán kifejtett álláspontja feltehetően tükrözi a kérdéssel kapcsolatos, s a békés revízió megvalósulása esetére érvényes alapvető elképzeléseit.⁵⁵ Bethlen az etnikailag tisztán magyarlakta határ menti sávok népszavazás nélküli visszaadását evidenciaként kezelte. A Felvidék, Kárpátalja és a Délvidék fennmaradó területeit illetően népszavazást tartott szükségesnek az önrendelkezés jegyében. Meg volt győződve arról, hogy a lakosság a Magyarországhoz való csatlakozás mellett döntene. Az elcsatolt részek visszatérése esetére széles körű autonómia bevezetését javasolta a nemzetiségi lakosság számára. Erdély államjogi státusának kérdésében sem tekinthető álláspontja mindvégig konstansnak, de Angliában a terület függetlensége, önálló államisége és föderális berendezkedése mellett érvelt. Horvátországról és Burgenlandról lényegében végérvényesen lemondott.⁵⁶

Gömbös Gyula esetében még kevésbé állja meg a helyét az a tézis, hogy körömszakadtáig ragaszkodott volna az integer Magyarország gondolatához. A miniszterelnök és adminisztrációja 1934-ben Mussolini kérésére foglalta össze a kérdéssel kapcsolatos elképzeléseit. „A magyar revízió problémája” című tervezet feladta az integritás gondolatát, és a koncepció az etnikai, gazdasági és stratégiai szempontok együttes mérlegelésének eredményeként kristályosodott ki.⁵⁷ A terv jószérével megfelelt volna az érdekelt felek között a vitatott területeket. Ily módon Magyarország 195 000 négyzetkilométert mondhatott volna magáénak, miközben a magyar kisebbséghez tartozók közül mindössze 1,65 millió került volna vissza az anyaországhoz. A magyarországi nemzetiségek aránya pedig elérte volna az össznépszerűsége belül a 37 százalékot. A tervezet természetesen gondolat kísérlet maradt.

Ezek a revíziós elképzelések kivétel nélkül békés megoldási lehetőségeket modelleztek, miközben minden érintett tisztában volt vele, hogy

egy esetleges háború esetén a papírra vetett elképzelések vajmi keveset számítanának. Tulajdonképpen már Gömbös Gyula is úgy gondolta, hogy a határok újrajrészolásához nem lehet eljutni tárgyalásos úton.⁵⁸

A politikai elit körében a húszas években még elterjedt volt az a felfogás, hogy a revízió nem aprózható el, mert akkor újabb határmódosításra már biztosan nem nyílna lehetőség. A harmincas évek elején azonban a kérdés megítélésében jelentős változás következett be, s lassan-lassan elfogadottá vált az a nézet, hogy az elvesztett területek visszaszerzése lépésről lépésre is megvalósítható – mindez nem utolsó sorban azért, mert Mussolini évek óta ezt javasolta magyar partnereinek, s Németország is csak Csehszlovákiával szemben támogatta a magyar igényeket.⁵⁹

2.2.4 A magyarságpolitika intézményes kereteinek megteremtése

A békeszerződés aláírása után a magyar kormányok nemzetközi aktivitása nem hagyott kétséget afelől, hogy Magyarország illetékességi körébe tartozónak tekinti a szomszéd államokhoz került magyar kisebbségek sorsának figyelemmel követését. Már 1920. november 24-én hivatalos jegyzékben tett panaszt a Külügyminiszterek Tanácsánál az utódállamokban élő magyarságot ért diszkriminatív rendelkezések miatt, majd a következő év január 25-én ismét jegyzékkel fordult a Szövetséges és Társult Főhatalmak budapesti képviselőjéhez, melyben a csehszlovákiai és a jugoszláviai agrárreform magyarellenes tendenciáit kifogásolta.⁶⁰ A genovai konferencián 1922 áprilisában pedig már a tárgyalóasztalok mellett is fel kívánta vetni a kisebbségi kérdést. A magyar kisebbségek általános helyzetéből kiindulva határozati javaslatot készített elő, melyben kifejezte abbéli óháját, hogy az utódállamok ne csak a kisebbségi szerződések szövegét tartás be, hanem mindenkor annak szelleme szerint járjanak is el. Bár a javaslatot nem tárgyalták meg a konferencián, memorandum formájában mégis eljutott a Népszövetség Titkárságára, s a Tanács a kérdést júliusban napirendre is tűzte.⁶¹ Bár a magyar kormányok Népszövetséghez eljuttatott jegyzékeinek, illetve petícióinak száma viszonylag alacsony maradt, az impériumváltás első éveiben, a kisebbségi magyar politikai szervezetek aktivitásának megkezdéséig informális kapcsolatain keresztül folyamatosan befolyást gyakorolt a különböző magyarországi társadalmi szervezetek petíciós tevékenységére.

A békeszerződés aláírása előtti időszakban a magyar kormányok még nem tartották véglegesnek a szomszéd államok hadseregeinek előrenyomulása folytán előállt területi veszteségeket. Budapesten működött a Békeelőkészítő Iroda, amely igyekezett összeállítani a tárgyalásokra a magyar fél érveit minél jobban alátámasztó tudományos háttéranyagot.⁶² Bizalmi embereken keresztül pedig sikerült felvenni és a körülményekhez képest többé-kevésbé megfelelően működtetni a kapcsolatot a megszállt területeken élő magyarság elsősorban közigazgatási tisztviselőkből álló szűk, szervezkedő csoportjaival.⁶³ 1920 áprilisában létrejött Kánya Kálmán irányítása alatt egy titkos szerv is, amely koordinálta a kormány irredenta jellegű törekvéseit.⁶⁴ Ugyanakkor egymás után alakultak a civil társadalmi szervezetek, amelyek az ország területi integritásának helyreállítását, kisebb mértékben a menekültek és a szülőföldön maradók segítségét tűzték ki célul.

1921 tavaszára nyilvánvalóvá vált, hogy a nemzetközi politikai helyzet nem kedvez sem a tárgyalásos alapon, sem a katonai erő alkalmazásával történő területkiigazításnak.⁶⁵ Bethlen ezért miniszterelnökségének második hónapjában úgy döntött, hogy a realitásokat tudomásul véve megteremtí és stabilizálja a kormány határokon túlrá irányuló támogatási rendszerének intézményes háttérét. Az 55 külföldi propagandával is foglalkozó szervezet közül 28 olyan volt, amely közvetlenül a határon túli területeken élő magyarság ügyeivel foglalkozott.⁶⁶ Ezek egy részét feloszlatták, a megmaradtak tevékenységét pedig korlátozták. Úgy döntöttek, hogy olyan területi alapon működő társadalmi szervezeteket hoznak létre, amelyek a kormány anyagi háttérével végzik a határokon túl élő magyarság titkos támogatását. Az ily módon létrejött Népies Irodalmi Társaság a romániai, a Rákóczi Szövetség a csehszlovákiai, a Szent Gellért Társaság pedig a jugoszláviai ügyekért volt felelős.⁶⁷ Az ezek munkáját koordináló Társadalmi Egyesületek Szövetségének Központja élére a tökéletesen megbízható Teleki Pál került.⁶⁸ A TESZK-hoz tartozó szervezetek csak a csúcsszerven keresztül érintkezhetek a miniszterelnökséggel. Bethlen ily módon egyrészt szinte naprakész információkkal rendelkezett az egyesületek működéséről, másrészt személyesen dönthetett minden fontosabbnak ítélt kérdésben. A Miniszterelnökségen ugyanakkor létrehozták a Nemzetiségek és kisebbségek osztályát, melynek élén a vizsgált időszakban kormányváltásoktól függetlenül ugyanaz a személy, a Bethlen István emberének számító Pataky Tibor állt.

A rendszer működtetésére és a folyósított segélyekre 1921 és 1931 között a központi költségvetés 0,178–0,443 százalékát fordították, ami méreteit tekintve a külügyminisztériumi költségvetés 10–35 százalékával volt egyenlő nagyságú.⁶⁹ A szervezetek nem egyenlő arányban részesedtek a megítélt összegből: a felosztás nemcsak az adott területen élő magyarok lélekszámától függött, hanem a támogatandó céloktól és az egyes szervezetek vezetőinek érdekvégyesítő pozíciójától is. A Rákóczi Szövetség (1924 után Felvidéki Egyesületek Szövetsége) főleg politikai célokat szolgáló, a magyar pártok működését, infrastrukturális háttérének megteremtését és fenntartását lehetővé tevő támogatásokat közvetített Csehszlovákia felé, s a teljes összegnek csupán mintegy 10–12 százalékát fordította a kultúra és az oktatás céljaira. Ezzel szemben a NIT és a Szent Gellért Társaság költségvetésének túlnyomó része az egyházi (oktatási) és kulturális célok megvalósítására szolgált.

Az egyesületek feladata azonban nemcsak a támogatások közvetítése volt. A húszas évek végéig információkat gyűjtöttek, könyveket jelentettek meg, sőt kollégiumokat működtettek a magyarországi felsőoktatási intézményekben tanuló, határon túlról érkezett hallgatók számára.⁷⁰ A Bethlen-éra elmúltával a TESZK dotációközvetítő szerepe megszűnt. A kormány átalakította a támogatás szervezeti kereteit, s azt közvetlenül a nagykövetségeken és konzulátusokon keresztül intézte.⁷¹

1922-re mindhárom államban kialakultak a magyarság önszerveződésének politikai keretei, s a pártok mindvégig szoros kapcsolatot tartottak fenn Budapesttel. Kezdetben főleg bizalmi emberek útján, későbbiekben azonban már a magyar követségek és konzulátusok is lehetővé tették az érintkezést. Mikor a húszas évek közepétől kissé megenyhült a nemzetközi légkör, és a kisebbségi politikusok mindhárom államban útvelélhez juthattak, személyesen is megjelentek Budapesten a külügyminisztériumban és a miniszterelnökségen. A magyar kormányok mindvégig figyelemmel kísérték a határokon túli magyarság politikai tevékenységét, és a pártok belső életével kapcsolatban is meglehetősen pontos információkkal rendelkeztek. A miniszterelnökség támogatását élvező politikai szervezetek egyébként stratégiai célkitűzéseiket tekintve többé-kevésbé megfelelték a magyarországi hivatalos elvárásoknak. Ők is a területi revíziót tartották egyetlen lehetséges megoldásnak, s ennek eléréséig a kisebbségi magyar társadalmak érték- és pozícióőrzését tekintették legfontosabb feladatuknak.⁷² Bár az önálló magyar kisebbségi politizálás gyorsan kiala-

kult, Budapest – a szigorú alá-fölérendeltségi viszonynak megfelelően –, amikor feltétlenül szükségesnek látta, beavatkozott a pártok belső ügyei-be, vagy az általuk követett stratégiába.⁷³

2.3 KISEBBSÉGI HELYZETBEN

2.3.1 A határokon túli magyar kisebbségi politika intézményesülése

Az utódállamok még a területi változásokat szankcionáló magyar békeszerződés aláírása és ratifikálása előtt elkezdték pozícióik megszilárdítását az általuk megszállt területeken. Hozzáálltak a közigazgatás megtisztításához, az egységesen megbízhatatlannak tartott magyar tisztviselői kar elbocsátásához.⁷⁴ Emellett nekiláttak a nemzetpolitikai célkitűzéseket is követő agrárreform előkészítésének és végrehajtásának.⁷⁵

A magyar kisebbségek ezzel szemben a megszállást kezdetben csak ideiglenesnek tekintették, s ezt a hitet erősítette bennük a többnyire budapesti központi irredenta szervezetek tevékenysége is. Valójában azonban a kisebbségi társadalmak alapvetően tájékozatlanok voltak a magyarországi és nemzetközi fejleményeket illetően, mivel a határok le volt zárva, s az új hatalmak mindent elkövettek azért, hogy a területek közötti információáramlást megnehezítsék.⁷⁶

A békeszerződés aláírása hatalmas sokkot váltott ki az immár új állami főhatalom alá került magyarság körében. Szembe kellett néznie a ténnyel, hogy egyik napról a másikra többségi népből kisebbségi sorban élő (kényszer)közösséggé vált. Ráadásul a Jugoszláviához és Csehszlovákiához került területeken korábban nem fejlődött ki komolyabb regionális tudat, ami az új korszak kezdetén csak tovább erősítette a bizonytalanság és kilátástalanság érzését. Erdély esetében kétségkívül a történelmi hagyományok miatt már ekkor is létezett egyfajta régióhoz kötődő öntudat, ez azonban a magyarság akkori pozíciói miatt nem egy kisebbségi helyzettel szembenéző identitás volt. A magyar kisebbségek közösségi öntudata csak az új helyzet által teremtett kihívások és az arra adott magyar válaszok során formálódott ki a következő évtizedek során.⁷⁷

Az a tény, hogy a két világháború közötti időszakot mindhárom utódállamban meghatározta a többségi nemzet/nemzetek és a kisebbségi magyar társadalmak alapvető szembenállása, azzal magyarázható, hogy a

felek más és más kiindulópontból közelítettek az alaphelyzethez, s ebből kiindulva természetesen egymással homlokegyenest ellenkező hosszú távú célokat fogalmaztak meg. A többségi társadalom a háború előtti magyar közigazgatási, gazdasági, társadalmi és kulturális pozíciók visszaszorítására és elfoglalására törekedett, hosszú távú célja pedig a területi állomány stabilizálása, és lehetőség szerint etnikai homogenizációja volt. Ezzel szemben a magyar kisebbségek, az anyaország gyakorlati és erkölcsi támogatását maguk mögött tudva, a minél hatékonyabb érték- és pozícióőrzésre rendezkedtek be, végső célként pedig a területi revízió lebegett a szemük előtt.

A magyar kisebbségi társadalmak politikai érdekérvényesítő stratégiái is ennek a törekvésnek a jegyében alakultak ki.⁷⁸ Az első időszak vitái és a trianoni békeszerződés aláírása után a magyar kisebbségek vezető pozícióban lévő elitje mindhárom országban a politikai életbe való bekapcsolódás szükségessége mellett foglalt állást: megalakították pártjaikat, és bekapcsolódtak az országok politikai vérkeringésébe. Emellett, amint lehetőség nyílt rá, elküldték képviselőiket a kisebbségi kérdésekkel is foglalkozó nemzetközi szervezetekbe, illetve, ahol mód volt rá, petíciókat juttattak el a Népszövetség Titkárságához.

A politikai érdekképviseletek megalakítása egyik utódállamban sem ment simán. A kormányok – főleg az SzHSz Királyságban és Romániában – komoly akadályokat gördítettek a pártok megszervezése, illetve bejegyzése elé, így a magyar kisebbségi politizálás intézményi keretei csak 1922-re jöttek létre mindhárom államban.⁷⁹ Míg Romániában és Jugoszláviában lényegét tekintve egy-egy országos magyar párt működött, addig Csehszlovákiában 1936-ig két párt próbálta meg ellátni a magyar lakosság politikai érdekképviseletét.⁸⁰ Bár a nagy, országos nem magyar pártok részéről mindegyik államban volt kísérlet arra, hogy magyar szekciók létesítésével szavazatokat vegyenek el a magyar pártoktól, a választójoggal rendelkező és azzal élő magyar nemzetiségű állampolgárok többsége rendszeresen a magyar pártokra, vagy azok útmutatása szerint szavazott. Ez azonban nem jelentett egységes, fegyelmezett választói magatartást, mivel a baloldali pártok jelentős magyar támogatottsággal rendelkeztek mindhárom országban.⁸¹

A pártpolitikai stratégiákat tekintve három lehetőség állt a magyar pártok előtt, amennyiben be akartak kerülni a törvényhozó hatalomba: pak-tum valamely országos nagy, nem magyar párttal, kisebbségi blokk, illetve az önálló indulás. A politikai helyzet a három országban más és más

volt, s ez a tény a követett stratégiákat is meghatározta. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban a magyar pártnak korán rá kellett döbbsennie arra, hogy önálló indulás esetén a leplezetlen választási visszaélések miatt semmi esélye sincs a parlamenti, de még a tartományi vagy helyhatósági választásokon sem. Így aztán a tanulságok levonását követően a királyi diktatúra bevezetéséig paktumpolitikát folytatott.⁸²

Romániában is rendszeresek voltak a visszaélések, itt azonban az első választástól eltekintve már nemigen kellett attól tartani, hogy a magyarság parlamenti képviselő nélkül marad. Bár a korszak egészét tekintve megállapítható, hogy a magyar párt többnyire önállóan indult, kipróbálta a másik két lehetőséget is.⁸³

A térségben messze legdemokratikusabb berendezkedésű Csehszlovákiában elsősorban nem a választási visszaélések nehezítették a magyar pártok parlamenti reprezentációjának állandó biztosítását, hanem azok az adminisztratív jellegű szabályozások, amelyek a nyugati országrésszel összehasonlítva hátrányosan határozták meg a mandátumok megszerzéséhez szükséges szavazatszámot Szlovákia területén, illetve amelyek alapján a választási kerületeket kialakították.⁸⁴ Ennek ellenére a magyar pártok minden választási ciklusban bekerültek a parlamentbe. A keresztényszocialista párt minden választáson külön indult, a Magyar Nemzeti Párt pedig egy alkalommal, 1925-ben választási szövetséget kötött két német párttal.⁸⁵

A magyar pártok érdekérvényesítési lehetőségei meglehetősen korlátozottak voltak az egyes törvényhozásokban. Tevékenységük az országos ügyekben való állásfoglalás mellett mindenekelőtt a kisebbségeket (is) érintő törvényekre, rendeletekre koncentrált. Jelenlétük azonban, főleg tartományi/megyei, illetve helyi szinteken rendkívül fontos volt, mivel a főként Romániában és Jugoszláviában általánosan elterjedt „kijáró ügyintézés” gyakorlata miatt egyes konkrét ügyek elintézésében gyakran segítségért tudtak nyújtani az érintetteknek.

2.3.2 Reakció az utóállamok kisebbségpolitikájára – petíciók a Népszövetséghez

Az első évek akklimatizációs periódusában még jórészt a magyar kormány, a magyarországi bejegyzésű társadalmi szervezetek (Magyar Asszonyok Szövetsége, Bocskai Szövetség, Magyar–Székely Egyesület stb.) beadványai voltak túlsúlyban a magyar kisebbségek helyzetét szá-

mon kérő, a Népszövetséghez és más nemzetközi fórumokhoz eljuttatott panaszok között. A magyar pártok megalakulásával és az utódállamok politikai életébe való bekapcsolódásával ez a tendencia alapvetően megváltozott: ettől kezdve a kisebbségek politikai, társadalmi és egyházi szervezetei már maguk fordultak Genfhez. 1920 és 1938 között összesen 90 beadvány érkezett a magyar kisebbségek érdekében a Népszövetséghez, 12 pedig más nemzetközi fórumokhoz.⁸⁶ A petíciók közül 47 foglalkozott romániai, 24 csehszlovákiai és 19 jugoszláviai sérelmekkel.⁸⁷ A magyar megkeresések jelentős részét a Titkárság elfogadhatónak, azaz formailag és stílusában megfelelőnek találta, ezért továbbküldte a Tanácsnak, ahol a panaszok kivizsgálására Hármas Bizottságok alakulhattak. A legtöbbször a bizottságok, miután véleményezésre megküldték a petíciót a bepanaszolt állam kormányának, tudomásul vették azok választását, s lezárták az ügyet. Néhány esetben azonban a kormányok – még mielőtt az ügy a Tanács elé került volna – önként orvosolták a sérelmet, vagy a Bizottsággal folytatott színtalalkalmak mögötti tárgyalások kompromisszumos megoldáshoz vezettek.

A beadványok tartalom szerinti csoportosítása vázlatos képet nyújt az államok kisebbségpolitikájának kritikus pontjairól is: A következő témakörökben érkeztek petíciók „magyar ügyekben” Genfben: általános kisebbségpolitikai helyzet, agrárreform, tisztviselői elbocsátás, nyelvhasználat, állampolgárság, egyesületi élet, lapbetiltás, cenzúra, személyi és vagyonszükséglet, törvények, törvénytervezetek, autonómia, etnikai arányszám vállalatoknál, népszámlálás.

A magyar panaszok közül a legtöbb, az általános helyzetet bemutató, több sérelmet is felvonultató beadvány mellett az oktatás és az agrárreform ügyében született. Az történelmi tény, hogy az utódállamokhoz került területeken a nagy- és középbirtokok jelentős része magyar, illetve kisebb részben német kézen összpontosult. A megnövekedett területű utódállamok első intézkedései közé tartozott a Magyarországtól elcsatolt területek birtokviszonyait gyökeresen átalakító agrárreform meghirdetése és végrehajtása. A lépés szükségszerűsége aligha vonható kétségbe, s a tulajdonviszonyok demokratikus átalakítása is jogos törekvésnek tekinthető. A végrehajtás során azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a kormányok szándéka nem egyszerűen a szegényparasztság földhöz juttatására irányult, hanem ezzel egyidejűleg, főleg az egyházi földbirtokok elvételével, a kisebbségek gazdasági és kulturális vitalitásának csökkentésére is. Az egyes országárszek közötti különbségtétel, valamint a birtokoknak az

igénylők közötti fel- és szétosztásának módja már az elején egyértelművé tette, hogy az agrártörvények a kormányok nemzetpolitikájának jól átgondolt részét képezik. A magyar nemzetiségű parasztok ugyanis a földbirtokosoktól elvett területekből számarányuknál jóval kisebb mértékben részesültek. Ez alól egyik állam sem volt kivétel, legfeljebb a diszkrimináció mértékében mutathatók ki eltérések.⁸⁸ Emellett a földosztást több helyen összekapcsolták az eredetileg homogén magyar lakosságú területekbe ékelődő telepesek falvak létrehozásával is.

A legtöbb agrárreformmal és kisajátítással foglalkozó petíció a romániai eljárások visszasságaival kapcsolatban született. A petíciók egy részénél a panaszosoknak ha nem is sikerült elérniük a korábbi állapotok visszaállítását, de legalább elkerülték a teljes kisémmizést. Így például a bánági és erdélyi telepesek a Tanács döntése alapján 700 000 aranyfrank kártérítést kaptak (Tornya Gyula petíciója, 1925. február 18.), a torontáli régi telepesek az eljárás alatt megegyeztek az állammal (Tornya Gyula, 1925. július 19.), a csíki magánjavak egy, igaz kis részét visszakapták a tulajdonosok (Pál Gábor és társai, 1929. június 15.), a karczfalvi és környékbeli községeknek a román lakosság által elfoglalt legelőjét megvette az állam (Pál Gábor és társai, 1930. május 14.), a kalotaszentkirályi és zentelki magyarok legelőjéért pedig 1 100 000 lejt fizetett a költségvetés (Bethlen György az Országos Magyar Párt nevében, 1934. augusztus 25.).⁸⁹

A nemzeti kisebbségek identitásőrzésének kulcsfontosságú területe az anyanyelvű oktatás. A kisebbségi szerződések 8–9. cikkelyei (a román szerződésben a 9–10. cikkely) foglalkoztak ezzel a kérdéssel. Ezek egyfelől előírták, hogy a kisebbségeknek joguk van saját költségükön iskolákat nyitni és fenntartani, s ezekben anyanyelvüket szabadon használni, másrészt a közoktatásügy terén „megfelelő könnyítések” engedélyezésére kötelezték az államokat. Az első rendelkezést a délszláv állam tartotta legkevésbé tiszteletben. Elméletileg ugyan itt sem volt kizárt magániskolát működtetni, de az engedélyezés szelektív (a magyar kisebbséget mindenkor hátrányosan érintő) volt, nem is beszélve arról, hogy a hatóságok a már meglévők működését is ellehetlenítették. A másik két országban mind a kisebbségek (többnyire az egyházak), mind az állam által fenntartott iskolákban folyt anyanyelvű oktatás. Valójában azonban a két világháború közötti kisebbségi oktatás helyzetéről kirajzolódó kép ezekben az államokban sem volt idillinek mondható. A magyar oktatási nyelvű állami iskolák aránya ugyanis mindenütt jóval alacsonyabb volt, mint a kisebbség összlakosságához viszonyított aránya. Az SzHSz Királyság pél-

dául egy, még 1904-es szerbiai törvényre hivatkozva az oktatást teljes egészében állami feladattá nyilvánította, az anyanyelvű oktatásra azonban csupán az ún. párhuzamos osztályok keretei között adott engedélyt.⁹⁰ Romániában pedig 1928-ban, a papíron magyar kisebbségiként nyilvánított 360 állami iskola jelentős részében olyan tanárok oktattak, akik nem is tudtak magyarul. A kormány 1928-ban kimondottan az állami iskolák elrománosítása céljából kilenc magyar többségű megyét ún. „kultúrzonának” nyilvánított, s minden olyan román nemzetiségű tanárt, aki hajlandó volt erre a vidékre költözni, anyagilag is támogattott.⁹¹ Az Országos Magyar Párt ezt szóvá tevő 1930. május 25-i petíciója semmilyen eredménnyel sem ért el.

A kisebbség által lakott területeken nyitott, hivatalos nyelven oktató állami iskolák törvényben előírt minimális tanulói létszámát nemegyszer a kisebbségi diákok körében bevezetett névelemzés eszközével biztosították. Ez a gyakorlat mindhárom országban előfordult, de Romániában és főleg Jugoszláviában egészen extrém méreteket öltött (OMP, 1930. május 25. és 1935. március 10.). Bár a kisebbségi szerződések értelmében a kisebbségek által fenntartott iskolák oktatási nyelvéről a fenntartó szabadon dönthetett, mégis Romániában, csakúgy mint a jugoszláviai párhuzamos osztályokban, a törvény előírta a nemzetinek nevezett történelem, földrajz, nyelv és irodalom tantárgyak hivatalos nyelven való tanítását.

Az iskolaépületek elvétele, az állami támogatás alacsony szinten tartása, a kisebbségi oktatás anyagi háttérét biztosító egyházi földbirtokok ki-sajátítása és a névelemzés hatására az alap- és középfokú magyar iskolák száma a korszak végére mindhárom országban drasztikusan lecsökkent, a szakoktatási és a felsőfokú képzést nyújtó oktatási intézmények pedig kevés kivétellel el is tűntek. A kisebbségi oktatással kapcsolatban csak kevés, Népszövetséghez eljuttatott petíció ért el eredményt, s ezek kivétel nélkül a romániai magyarság beadványai voltak.⁹²

A kisebbségek nyelvhasználatának védelmét különböző összefüggésekben több cikkely is garantálta, mégis az utódállamok asszimilációs törekvései miatt meglehetősen sok jogsértés történt ezen a téren.⁹³ Nemcsak a magániskolák nyelvhasználatának szabadságát kérték számon a petíciók, hanem a magán- és üzleti forgalomban, valamint a sajtóban garantált szabadságot is. Prokopy Imre ezzel foglalkozó beadványait a Hármaskövetség ugyan kivizsgálta, de aztán mindhármat ad acta tette.⁹⁴ Több eredménnyel jártak a romániai panaszok, ahol a háromból két esetben sikerült színpalak mögött kiegyezni az állammal.⁹⁵

Látszólag ugyan nem a nyelvhasználatot érintette a csehszlovákiai magyar politikuskok 1930. december 1-jei petíciója, amelyet a csehszlovákiai népszámlálással kapcsolatban juttattak el a Titkárságra, valójában azonban a népszámlálásnak komoly kihatásai lehetnek a magyar kisebbség nyelvhasználatára is. Az alkotmány értelmében ugyanis csak azokban a bírósági járásokban, községi, járási és megyei önkormányzatokban lehetett hivatalosan a kisebbség anyanyelvét is használni, ahol az adott igazgatási egységben élő kisebbség aránya elérte a 20 százalékot.

A fennmaradó panaszokból megállapítható, hogy a kisebbségi egyesületek működését legszigorúbban Jugoszláviában korlátozták. Az ennek orvoslását kérő, Prokopy által benyújtott petíciók nem érték el a kívánt eredményt.

Ugyancsak sikertelennek mondhatók azok a petíciók, amelyeket a magyar nemzetiségű tisztviselők elbocsátása ügyében fogalmaztak meg. Egyetlen kivétel volt csupán, de ez egy akkor még csak fenyegető elbocsátási hullám veszélyére hívta fel a figyelmet: az Országos Magyar Párt 1937-es megkeresése nyomán a román Ipar- és Kereskedelmi Minisztérium visszavonta a vállalatoknál bevezetendő etnikai arányszámra vonatkozó körlevelét.

Az első évek (jórészt Magyarországról benyújtott) beadványadata után 1926 és 1929 között nem érkeztek petíciók magyar petensektől. Ez a kivárásnak is tekinthető nyugalmi időszak 1929-ben megszakadt, többek között azért, mert az utódállamokban élő kisebbségek helyzetében az évtized végére sem állt be pozitív változás. Emellett ekkorra vált az is nyilvánvalóvá, hogy a Népszövetség garanciaeljárásának reformja után a kisebbségek nemzetközi védelme a jövőben sem lesz hatékonyabb. A harmincas évek elejétől fogva, a Népszövetség befolyásának további csökkenésével párhuzamosan a kisebbségek körében egyre általánosabbá vált az a nézet, hogy a kisebbségvédelmet egyáltalán nem lehet a szervezet garanciaeljárására építeni, s ezért látványosan visszaesett a petíciók száma. A magyar kisebbségek Népszövetséghez való viszonyában 1934 jelentett fordulópontot: bár Romániából továbbra is rendszeresen érkeztek még panaszok a Titkárság címére, a jugoszláviai és csehszlovákiai magyarság nem fordult többé Genfhez segítségért.⁹⁶

2.4 „KISEBBSÉGI KÜLPOLITIKA”

A magyar kisebbségek nemzetközi porondon folytatott tevékenysége azonban nem merült ki a sérelmek orvoslását kérő genfi megkeresésekben. Annál kevésbé, mivel a kisebbségvédelmi eljárás rendje mindvégig passzív szerepre kárhóztatta őket. A nemzetközi politikai élet szűrke zónájában azonban létezett néhány olyan szervezet, melynek érdeklődési körébe a kisebbségi problematika is beletartozott, s melynek tevékenységébe kisebbségi politikusok is bekapcsolódhattak. A húszas évek közepéig a két legfontosabb ilyen jellegű organizáció az Interparlamentáris Unió és a Népszövetségi Ligák Uniója volt.

Az Interparlamentáris Unió 1923-tól, az Etnikai és Gyarmati Kérdések Bizottsága létrehozása után időről időre napirendre tűzte a nemzetközi kisebbségvédelem kérdését. Mivel ülésein teljes jogú képviselőként csak a törvényhozásba bekerült politikusok vehettek részt, a jugoszláviai Magyar Pártnak lényegében esélye sem volt arra, hogy bekapcsolódjék a szervezet munkájába, mivel csak 1927 és 1929 között küldött képviselőket a belgrádi parlamentbe. A romániai Országos Magyar Párt is mindössze egyetlen alkalommal vett részt az Unió egyik bizottságának ülésén, amikor 1923. február 14–15-én Jósika Samu pártelnök maga helyett kiküldte Párizsba Willer Józsefet, az Országos Magyar Párt prominens személyiségét, későbbi parlamenti képviselőt. Az erdélyi politikus tíz pontból álló javaslatcsomagját azonban, melynek centrális követelése a kisebbségek jogi személyként való elismerése volt, a szervezet meglehetősen hűvösen fogadta. 1923 júliusában az OMP és a nemzetközi fórum közötti kapcsolat egyszer s mindenkorra meg is szakadt.⁹⁷ A szervezet konferenciáin tehát csak a csehszlovákiai magyar politikai elit képviseltette magát, többnyire Szüllő Géza révén.⁹⁸

A másik nemzetek feletti szervezet, a népszövetségi eszme népszerűsítését és terjesztését célul kitűző Népszövetségi Ligák Uniója 1921. október 15-én, Bécsben tartott tanácsülésén határozta el egy Kisebbségi Bizottság megalakítását. Ennek vonzereje már jóval nagyobb volt a magyar kisebbségek politikai szerveződéseinek számára, ezért amint lehetőségük nyílt rá, ők is megalakították saját, a többségi nemzetet reprezentáló egyesületektől független tagszervezeteiket. A magyar ligák életre hívása, illetve bejegyeztetése azonban nem ment simán, mivel a kormányok tartottak attól, hogy a kisebbségi politikusok nemzetközi fellépése negatíván befolyásolhatja azt a képet, melyet országaikról a nemzetközi közvéle-

mény előtt igyekeztek kialakítani. A Romániai Magyar Népliga Egyesület például a hatóságok akadékoskodása miatt csak 1927. május 14-én alakulhatott meg Székelyudvarhelyen.⁹⁹ Ráadásul a Romániai Népliga Egyesületek Szövetsége, melyben természetesen a román nemzetiségű tagok voltak többségben, sikeresen blokkolta a magyar egyesület hivatalos felvételét, egészen 1930-ig.¹⁰⁰

Az 1928. július 15-én Szabadkán alakult jugoszláviai magyar liga esetében azonban már nem csupán az alapszabály jóváhagyása körüli bonyodalmak jelentettek problémát.¹⁰¹ A pártok 1929-es feloszlátását, a diktatúra kikiáltását követően ugyanis az 1927 után a szerb kötődésű Radikális Párt magyar tagozatában tevékenykedő, majd 1931-ben egyedüli magyarként képviselőházi taggá választott Szántó Gábor egy konkurens egyesületet alapított, melyet a hatóságok azonnal hivatalosan be is jegyeztek – szemben a magyar közösség legitim vezetőinek korábbi kezdeményezésével.¹⁰²

Legkorábban a Csehszlovákiai Magyar Népszövetségi Liga alakult meg Losoncon, 1922 első felében, s ez a tagsoport fejtette ki a legaktívabb tevékenységet a szervezet keretein belül.¹⁰³ Bár az egyesület alapszabályát a hivatalos szervek 1925-ig nem hagyták jóvá, ez nem akadályozta meg a magyar küldöttek részvételét az Unió közgyűlésén és kisebbségi bizottságában.¹⁰⁴ Az Interparlamentáris Unióhoz hasonlóan, ebben a szervezetben is Szüllő Géza képviselte legtöbbször a csehszlovákiai magyar kisebbséget. Szüllőt, aki 1925-ben az Országos Keresztényszocialista Párt elnöke lett, erre személyes ambíciója, kitűnő nyelvismerte és félelmetes debatter híre is predestinálta. A szervezet vitáiban a konfliktusokat felvállaló, esetenként tudatosan kereső, meggyőződéses negativista politikus mindent elkövetett azért, hogy Csehszlovákia kisebbségpolitikáját a nemzetközi nyilvánosság előtt pellengérré állítsa, és a propaganda eszközt felhasználva, Csehszlovákia nemzetközi reputációjának lejáratásával előmozdítsa a területi revízió ügyét.¹⁰⁵ A politikus szoros kapcsolatot ápolt a magyar miniszterelnökséggel és a külügyminisztériummal, s külföldi útjain begyűjtött tapasztalatairól rendszeresen tájékoztatta a magyar kormányserveket.

A két nemzetközi szervezet számára azonban a kisebbségvédelem csupán egy volt a sok vizsgálendő témakör közül, s tevékenységüknek csak egy szegmensét adta a kisebbségi kérdés. Bár kisebbségi bizottságaik mozgástere mindvégig meglehetősen szűk maradt, s elvi jellegű határozataiknak, ajánlásaiknak sem az államokra, sem a Népszövetségre nézve

nem volt kötelező ereje, mégis egyfajta, erősen korlátozott nemzetközi nyilvánosságot biztosítottak a kisebbségek törekvései, sérelmei számára.¹⁰⁶ Jelentőségüket azonban maguk a kisebbségi politikusok sem becsülték túl.¹⁰⁷

1925-ben viszont alakult egy szervezet, amelynek tematikájában már csupán a kisebbségvédelemmel szorosan összefüggő kérdések kaptak helyet. Tagsága pedig kizárólag az európai szervezett nemzeti kisebbségekből tevődött össze. Az Európai Nemzetiségi Kongresszust Ewald Ammende észtországi újságíró és politikus alapította, s azt a célt tűzte ki elé, hogy a nemzeti kisebbségek reprezentatív szervezeteként – a nemzetközi sajtónyilvánosságra és a kisebbségi szolidaritásra építve – minél előbb olyan tényezővé nője ki magát, amelynek hangjára a nagypolitika szereplői is odafigyelnek. Ez a szervezet kötötte le a magyar kisebbségek külpolitikai aktivitásának jelentős részét.

Ammende, aki személyesen is közreműködött az Európai Német Népcsoportok Szövetségének megalapításában, 1925 tavaszán és nyarán egy tervezetet juttatott el néhány különböző nemzetiségű európai kisebbségi vezetőnek, amelynek *Egy, az európai nemzeti kisebbségek képviselői számára rendezendő konferencia szükségességének indokai, irányelvei és programja* címet adta.¹⁰⁸

A konferencia összehívásának időszerűségét taglalva négy fő érvet vonultatott fel. Ezek közül három negatív nemzetközi tendenciákra hívta fel a figyelmet, egy pedig egy pozitív eseményre. Tartott tőle, hogy a nemzetközi kisebbségvédelem általánosításának követelése, amit főleg a világháborúból területi nyereséggel kikerülő utóállamok forszíroztak, elvezethet oda, hogy a kötelezett államok lerázhatják magukról a kisebbségek védelmét szolgáló jogszabályok terhét. Emellett az egész rendszer hatékony működését akadályozta, hogy a Népszövetség Titkársága túlságosan ki volt szolgáltatva a tagállamok kormányainak. Azt sem tartotta azonban a valóságtól túlságosan elrugaszkodott gondolatnak, hogy a szomszéd államok kisebbségeik érdekeit figyelmen kívül hagyva rendezik egymással vitás kérdéseiket, aminek következtében előbb-utóbb általánosan elfogadottá válhat az állami szuverenitás mindenre kiterjedő, semmilyen kérdésben meg nem kérdőjelezhető felfogása. Ez pedig teljesen kiszolgáltatná az amúgy is védtelen kisebbségeket az asszimilációs törekvéseknek. A konferencia összehívásának kedvező nemzetközi hátteret biztosíthatott viszont a frissen elfogadott észti kisebbségi törvény

íránt megnyilvánuló élénk európai érdeklődés, valamint a törvény pozitív sajtóvisszhangja.

A felvázolt terv a kisebbségi összefogás fő céljaként a kisebbségi jogok tényleges általánosítását, a kulturális (esetleg területi) autonómia kiharcolását, valamint a fenti célok megvalósításához elengedhetetlenül szükséges széles körű kisebbségi szolidaritás megteremtését jelölte meg. Általánosságban véve elmondható, hogy Ammende, aki a régióban valóban lehetetlennek tartotta a teljes mértékben igazságos határok megvonását, a nemzetiségi probléma megoldását állami szinten a kisebbségek és a többségi nép közötti bizalom megteremtésével, nemzetközi szinten pedig a Népszövetség kisebbségvédelmi garanciaeljárásának reformjával tartotta elérhetőnek. Tervezetének sarokpontja a kongresszus és a Népszövetség egymáshoz való viszonyának tisztázása volt: a szervezet mozgásterét az a pont jelölte ki, amely a Nemzetek Szövetségét a kisebbségi kérdés vonatkozásában legfőbb nemzetközi tekintélynek ismerte el.

A balti német újságíró, aki a konferenciák szervezése terén már rendelkezett némi tapasztalattal, világosan látta, hogy egy ilyen összejövételnek nemcsak az érintett államok fenntartásaival kell megbirkóznia, hanem a fenyegető belső ellentétekkel is. Ezért aztán, hogy a kisebbségi csoportok eltérő hosszú távú céljai ne robbanthassák szét a kongresszust, az együttműködők között a legszélesebb platformot igyekezett megteremteni: a kulturális és a területi autonómia iránt megfogalmazódó igényeket elfogadhatóknak és támogatandóknak tartotta, az önrendelkezési jog követelésével fellépő igényeket azonban elvetette.¹⁰⁹

A legitimitás biztosítása érdekében azt a javasolta, hogy az 1925-ben, Genfben összehívandó ülésre csak a kisebbségek jól ellenőrizhető, legitim politikai és társadalmi szervezetei delegálhassanak küldötteket. Az ilyennel nem rendelkezők nem vehettek részt a találkozón.

JEGYZETEK

¹ Az antant nagyhatalmak elképzeléseiről lásd Erwin Viefhaus: *Die Minderheitenfrage und die Entstehung der Minderheitenschutzverträge auf der Pariser Friedenskonferenz 1919*. Holzner-Verlag, Würzburg, 1960. 56–74; Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 135–155; Galántai: *i. m.* 40–48.

² A Négyes Tanács május 1-jén hívta életre a Bizottságot azzal a céllal, hogy vizsgálja meg, milyen kisebbségekre vonatkozó nemzetközi kötelezettséggel kell

megterhelni Lengyelországot, valamint a többi új államot. Görögország és Románia ugyan nem volt újonnan alakult állam, a Négyes Tanács a Bizottság kérésére mégis úgy döntött, hogy velük is szerződéseket írat alá. Két okból határozott így: egyrészt az országok területe jelentősen gyarapodott, s ily módon nagy létszámú kisebbségek kerültek határaik közé; másrészt a nagyhatalmak az első világháborút megelőzően többször is kénytelenek voltak intervenálni a romániai zsidó és a görögországi mohamedán kisebbségek érdekében, ezért nem bíztak abban, hogy a két állam alapvető hozzáállása a kérdéshez nemzetközi kötelezettségvállalás nélkül megváltozna. Sebastian Bartsch: *Minderheitenschutz in der internationalen Politik*. Westdeutscher Verlag, Opladen, 1995. 72.

³ A békekonferencia kezdetén még az is nyitott kérdés volt, hogy a kisebbségvédelmet kizárólag az államok illetékességi körén belül hagyják-e, vagy esetleg nemzetközi garanciával látják el, és kiterjesztik egész Közép-Európára. Bartsch: *i. m.* 71.

⁴ A békekonferenciára hét zsidó delegáció érkezett. Az érintett régió zsidó szervezetei elképzeléseiket összehangolták az amerikai delegáció javaslataival, s együttesen léptek fel a nemzeti kisebbségek kulturális autonómiájának eszméjéért. A franciaországi és angliai asszimilált zsidó szervezetek nem támogatták ezt az elképzelést, mivel ők a teljes jogegyenlőség megszerzésében látták a nemzeti-ségi probléma megoldását. A szervezetek jelentős befolyással rendelkeztek a konferencián, különösen az amerikai küldöttségen belül. A zsidó küldöttségek programjairól, és párizsi tevékenységéről lásd Leon Chasanowitsch – Leo Motzkin: *Die Judenfrage der Gegenwart. Dokumentensammlung*. Bokförlaget Judäa A. B., Stockholm, 1919; Viefhaus: *i. m.* 34–42, 74–100, 138–152.

⁵ A magyar delegáció XIII. számú válaszigyzékében fogalmazta meg a béke-tervezet kisebbségvédelmi rendelkezéseivel kapcsolatos fenntartásait, s ebben konkrét javaslatokat is tett a magyar kisebbségek védelmét jobban garantáló elvek elfogadására. Többek között azt javasolta, hogy az egyházak megőrizhessék önkormányzatukat, ingó és ingatlan vagyonukat. Emellett az egyházi közigazgatási egységek határváltozásokhoz igazított módosításának megtiltását kérte. Javasolta, hogy a kisebbségek összességükben jogi személyt alkothassanak. Kérte annak biztosítását is, hogy a kisebbségeket – az arányosság jegyében – saját soraikból választott személyek képviseljék a törvényhozásban, a kormányban, a közigazgatásban és a bírói testületekben. Külön kiemelte a közigazgatási egységek minden olyan módosításának megtiltását, mely a kisebbségek arányának manipulatív megváltoztatását célozhatja. A magyar javaslatok nem találtak meghallgatásra. A magyar béke-delegáció 1920. február 20-i jegyzékét lásd Ádám Magda – Cholnoky Győző (szerk.): *Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban*. Lucidus Kiadó, Budapest, 2000. 456–460.

⁶ Törökország minden vonatkozásban kivételnek tekinthető, mivel a számára kidolgozott békeszerződést Kemál Atatürk nem volt hajlandó elfogadni, s egy többéves harc eredményeként számára sokkal kedvezőbb szerződést sikerült kikényszerítenie, amit csak 1923-ban írtak alá Lausanne-ban. A Németországgal

aláíratott békeszerződésbe pedig a győztesek egyáltalán nem építettek be olyan cikkelyeket, melyek a németországi kisebbségek védelmét garantálták volna.

⁷ Bár valójában a csehszlovák kormány is szuverenitása csorbításaként tekintett a kisebbségi szerződésre, a csehszlovák delegáció mindvégig együttműködött az Új Államok és Kisebbségek Bizottságával. A kérdést részletesen tárgyalja Galántai József: *i. m.* 82–112.

⁸ A dokumentumot teljes terjedelmében közli Galántai: *i. m.* 193–200.

⁹ A kisebbségvédelmi szerződések céljának meghatározása később, 1925-ben nagy vihart kavart a Népszövetség VI. Közgyűlésén. Mello Franco, a kisebbségi kérdések argentin előadója ugyanis jelentésében kifejtette, hogy a kisebbségvédelem célja az, hogy előkészítse azokat a feltételeket, melyek a teljes nemzeti egység megvalósításához szükségesek. Hasonló értelemben nyilatkozott Chamberlain is. Buza László, a kérdést kitűnően ismerő nemzetközi jogász felhívta a figyelmet arra, hogy ezekben az esetekben a szerződések egyoldalú interpretációjáról van szó, s ezért ezek semmiképpen sem tekinthetők autentikusnak. Buza László: *i. m.* 200–205. Mivel a kijelentések óriási vihart kavartak, a VIII. Közgyűlésen Apponyi Albert kezdeményezésére tisztázták a „félreértéseket”. E szerint a Tanács tagjai beolvadás alatt politikai beolvadást, lojalitást értettek, semmi többet. Balogh Arthur a félreértést az állam és a nemzet amerikai és nyugat-európai értelmezésének a közép-európaítól való eltérésében, valamint a „nation” szó jelentésének az angol és a francia nyelvben fellelhető, a közép-európaítól eltérő értelmezési lehetőségében látta. Balogh Arthur: *i. m.* 59–61.

¹⁰ A nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer részét képezték azok az államközi szerződések is, melyeket a szerződő felek a Népszövetség garanciája alá helyeztek. Az Aland-szigetek jogállásáról megkötött finn–svéd egyezményt 1921. június 27-én hagyta jóvá a Népszövetség Tanácsa. Hasonló garanciát kapott a Németország és Lengyelország közt 1922. május 15-én létrejött felső-sziléziai egyezmény, valamint az 1924. március 14-én Litvánia által a Memel-vidéknek nyújtott autonómia.

¹¹ A szerződések alapos és színvonalas elemzését több magyar szerző is elvégezte. Baranyai Zoltán: *A kisebbségi jogok védelmének kézikönyve*. Ludvig Vöggenreiter Verlag Magyar Osztály, Berlin, 1925; Baranyai Zoltán: *A kisebbségi szerződések létrejötte*, *Magyar Szemle*. 1931. 10. sz. 190–200; 1931. 11. sz. 285–296; Nagy Elek: *Magyarország és a Népszövetség*. Franklin-Társulat, Budapest, 1925; Szalayné Sándor Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2003. 79–112; Balogh: *i. m.*; Buza: *i. m.*

¹² A kisebbségek arányával, területi megoszlásával részletesen foglalkoznak Vitéz Nagy Iván: *Európa kisebbségei. Nemzetiségstatisztikai vázlat*. Magyar Kisebbség, Lugos, 1929; Wilhelm Winkler: *Statistisches Handbuch der europäischen Nationalitäten*. Wilhelm Braumüller Verlag, Wien, 1931; Pándi Lajos: *Köztes-Európa. Térképvűjtémény*. Osiris–Századvég, Budapest, 1995; Galántai József: *i. m.* 24–33.

¹³ A megtelepültség kifejezésére a szerződésekben használt terminológia nem volt egységes. A lengyel, román, görög szerződés lakóhelyről beszél, a csehszlovák és a szerb–horvát–szlovén lakóhelyről vagy illetőségéről, a magyar és az osztrák illetőségéről, a bolgár pedig a letelepedettségéről. Az eltérő fogalomhasználat következményeit, az állampolgárság megszerzésének megnehezítésére irányuló jogértelmezési gyakorlatokat részletesen elemzi Balogh: *i. m.* 107–112.

¹⁴ Míg a székelly és szász közületeknek ígért autonómia csak az iskolai és egyházi ügyekre terjedt ki, addig a pindusi románok esetében az autonómia kiterjedt a jótékonyági intézmények igazgatására is.

¹⁵ A délszláv állammal megkötött kisebbségi szerződés 10., a görög szerződés 14. cikkelye.

¹⁶ A görög szerződés 10., a lengyel szerződés 11., a litván deklaráció 8. cikkelye.

¹⁷ Uo.

¹⁸ A litvániai zsidóságnak ígért autonómiáról lásd Wintgens: *i. m.* 276–279.

¹⁹ Beneš maga ajánlotta fel az Új Államok és Kisebbségek Bizottságának, hogy a Csehszlovákiával kötendő kisebbségvédelmi szerződés tervezetében építse be a Kárpátaljának adandó területi autonómia – fokozatosan megvalósítandó – koncepcióját. Galántai: *i. m.* 90. Az egyébként soha életbe nem léptetett kötelezettségvállalást részletesen ismerteti és elemzi Wintgens: *i. m.* 272–275.

²⁰ A garanciaeljárás kialakulását és lépéseit lásd Heinrich Rauchberg: *Die Reform des Minderheitenschutzes*. J. U. Kern's Verlag, Breslau, 1930. 9–15, 28–48; Christoph Gütermann: *Das Minderheitenschutzverfahren des Völkerbundes*. Duncker & Humblot, Berlin, 1979; Bartsch: *i. m.* 99–181; Buza: *i. m.* 152–244; Galántai: *i. m.* 140–150; Junghann: *i. m.* 1–105; Mußmann: *i. m.* 1–28; Szalayné: *i. m.* 112–135.

²¹ Bár a Közgyűlés is hozott három ízben, 1921. október 4-én, 1922. szeptember 21-én és 1923. szeptember 26-án a kisebbségvédelem kérdésével kapcsolatos határozatokat, az eljárást alapvetően a Tanács határozatai alakították ki. Buza: *i. m.* 171; Rauchberg: *i. m.* 13.

²² A Titkárság által elfogadhatónak, azaz továbbíthatónak talált petíciók számát Bartsch 473-ra teszi, a benyújtottakét pedig ennek duplájára. Az elfogadhatónak minősített petíciók közül a legtöbb Lengyelország (203), Románia (78), Görögország (41), Csehszlovákia (36) és Jugoszlávia (35) ellen érkezett. Sebastian Bartsch: *i. m.* 104–106. A legújabb, kisebbségi panaszokkal foglalkozó, a vizsgálat időbeni kereteit azonban csak a húszas évekre kiterjesztő munka, mely konkrét esetleírásokkal is foglalkozik, Martin Scheuermann: *Minderheitenschutz contra Konfliktverhütung? Die Minderheitenpolitik des Völkerbundes in den zwanziger Jahren*. Verlag Herder-Institut, Marburg, 2000.

²³ A Főtitkári Hivatalon belül egészen 1935-ig a közigazgatási osztállyal együtt külön szekciót alkotott. Ezután önálló szekcióvá alakult. Az első igazgató, a norvég Eric Colban a munkát területi alapon osztotta fel az osztályon belül. Egy munkatárs foglalkozott a lengyelországi, felső-sziléziai és a balti ügyekkel, egy másik a csehszlovákiai, romániai, magyarországi és ausztriai ügyeket kísérte fi-

gyelemmel. Egy harmadik munkatárs pedig Jugoszláviára, Albániára, Bulgáriára, Görögországra és Törökországra koncentrált. A Titkárság felépítését és működését részletesen elemzi Gütermann: *i. m.* 273–287.

²⁴ A kisebbségi osztály két meghatározó, az egész osztály működését kidolgozó igazgatója közül az első, Erik Colban, nagy hangsúlyt helyezett a helyszíni személyes találkozókra. A spanyol Pablo Azcárate inkább elméleti szakember volt, ő csak nagyon ritkán utazott a bepanaszolt államba. Uo. 283–285.

²⁵ Junghann: *i. m.* 33–38; Mußmann: *i. m.* 79–81.

²⁶ Az Interparlamentáris Unió és a Népszövetségi Ligák Uniója is éveken keresztül foglalkozott a kérdéssel. Az előbbi 1922-ben, 1923-ban és 1925-ben, az utóbbi 1922-ben, 1923-ban, 1928-ban és 1929-ben. Heinrich Rauchberg: *i. m.* 39. A javaslatot nemcsak az államok jelentős része utasította el, hanem a Titkárság kisebbségi szekciójának munkatársai is, akik – érthetően – szakmai kompetenciájuk és illetékességük megkérdőjelezéseként, valamint mozgásterük szűkítésére iránnyuló törekvésként értékelték a kezdeményezést. Gütermann: *i. m.* 285.

²⁷ Junghann: *i. m.* 56–59.

²⁸ Uo. 38–41; Mußmann: *i. m.* 81.

²⁹ A népszövetségi kisebbségvédelem sorsát lényegében megpecsételte, hogy Németország 1933-ban kilépett a szervezetből, Lengyelország pedig 1934 szeptemberében felmondta a szerződésből rá háruló kötelezettségeket, s a kisebbségvédelem általánosításági megtagadta az együttműködést a nemzetközi fórumokkal ezen a téren. Bár 1939-ig még érkeztek panaszok a Titkárságra, a kisebbségvédelmi rendszer a második világháború kitörése idején valójában már rég halott volt. Mindezek mellett Felix Ermacora – nem utolsósorban a szerződéseket nem ratifikáló USA-ra célozva – joggal hívta fel a figyelmet arra, hogy a rendszer összeomlásához az is hozzájárult, hogy nem volt egy olyan vezető hatalom, amely a problémák megoldását tudatosan és következetesen felvállalta volna. Felix Ermacora: *Der Minderheitenschutz in der Arbeit der Vereinten Nationen*. Wien, 1964. 96.

³⁰ A Népszövetség Magyarország szigorú pénzügyi ellenőrzését 1926 nyarán enyhítette, állandó katonai ellenőrzését pedig 1927 májusában szüntette be.

³¹ A barátsági szerződés megkötése Olaszország Duna-völgyi politikájában beállt fordulat következménye volt. Olaszország a húszas évek első felében még a kisantant államok mindegyikével barátsági és együttműködési szerződéseket kötött, 1927-től azonban Magyarország lépett elő legfőbb térségbeli szövetségesevé. A területi revízióval kapcsolatban Mussolini úgy látta, hogy azt első lépésben Csehszlovákia felé kell végrehajtani. Olaszország szerepe ebben az esetben az lett volna, hogy Romániát semlegességre kényszerítse, Jugoszláviát pedig sakkban tartja. A kérdéstről lásd Ormos Mária: Bethlen koncepciója az olasz–magyar szövetségről (1927–1931), *Történelmi Szemle*, 1971. 1–2. sz.; Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1991. 180.

³² Bethlen először 1927. május 27-i zalaegerszegi beszédében jelentette be nagy nyilvánosság előtt Magyarország revíziós szándékát. 1928. március 4-én szintén kitért a kérdésre híres debreceni beszédében.

³³ Mielőtt Bethlen és Stresemann december 6-án találkozott volna Genfben, Walko külügyminiszter és Bethlen már november elején tárgyalt a kérdésről a szintén Genfben tartózkodó Schubert államtitkárral. A megbeszélés lényegét Stresemann összefoglalta Németország budapesti követének adott 1927. november 3-i utasításában, azzal a megjegyzéssel, hogy egy ilyen megállapodás Németországnak nem érdeke, mert ezzel megterhelné Franciaországhoz és Jugoszláviához fűződő jó kapcsolatait. In: *Akten zur deutschen auswärtigen Politik (ADAP): Serie B, Band VII.* 159–160.

³⁴ A magyar diplomácia a húszas évek sikertelen kísérletei után Hitler hatalomra kerülését követően is megpróbálta elérni, hogy Németország barátsági szerződést vagy konzultatív paktumot kössön Magyarországgal. Budapest az ötletet 1934 januárjában hozta először elő, s csak 1936 áprilisában mondott le róla. Pritz Pál: *Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–36.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982. 152–53; 259–61.

³⁵ A magyar és a német kisebbségek együttműködésének kikényszerítését már Bethlen is el akarta érni Stresemannál. A törekvés tehát nem volt új keletű. A magyar kérés elől azonban Németország mind a húszas, mind a harmincas években konzekvensen elzárkózott. A német érvelés gyakorlatilag változatlan maradt. Lényege Hitler Gömbösnek küldendő 1933. márciusi – ad acta tett – választervezetében is benne volt: „A német csoportok készségét ennek az érdekközösségnek az aktivizálására elsősorban magyarországi fajtestvéreik sorsa határozza meg. Mivel azonban Németország lojalitási okokból a német kisebbségekkel mindenütt csak kulturális és kismértékben gazdasági téren tart fenn kapcsolatot, a maga részéről kénytelen e kisebbségek politikai befolyásolásáról lemondani.” In: Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula (szerk.): *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968. 74–75.

³⁶ 1920–21-ben folytak ugyan olyan francia–magyar tárgyalások, melyek magyar részről többek közt egy esetlegesen kedvezményesebb magyar határ vonal kialakítását célozták, de ezek nem jártak eredménnyel. Ormos Mária: *Francia–magyar tárgyalások 1920-ban, Századok*, 1975. 5–6. sz. 904–952.

³⁷ Ormos Mária: *Franciaország és a keleti biztonság 1931–1936.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. 192–93.

³⁸ Romsics Ignác: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében.* Osiris Kiadó, Budapest, 1996. 97.

³⁹ A magyar–jugoszláv tárgyalásokról lásd Ádám Magda: *A kisantant és Európa 1920–1929.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989. 238–47; Hornyák Árpád: *Magyar–jugoszláv kapcsolatok 1918–1927.* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2004. 213–249.

⁴⁰ Romsics: *Bethlen István. i. m.* 187.

⁴¹ A tárgyalásokról lásd Hornyák Árpád: A magyar kisebbségi kérdés a magyar kormány délszláv politikájában a harmincas években, in: Bárdi Nándor – Simon Attila: *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében.* Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja, 2006. 80–88.

⁴² A szervezetek közül a kezdeti időszakban főleg a Területvédő Liga és a Magyar Nemzeti Szövetség folytatott jelentősebb mértékű, külföldre is irányuló propagandát. Egy 1921. február eleji miniszterelnökségi feljegyzés szerint 31 liga és egyesület, 20 politikai mozgalom és 10 hivatalos szerv fejtett ki valamilyen formában propagandatevékenységet. Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Osiris Zsebkönyvtár, Budapest, 2001. 90–91.

⁴³ A külföldi propagandában bekövetkezett irányváltás egy 1923. március 12-i értekezletre ment vissza, melyen Kánya Kálmán és maga Bethlen is komoly kritikával illette a társadalmi szervezetek külföldre irányuló, rendkívül alacsony hatásfokú propagandatevékenységét. Anikó Kovács-Bertrand: *Der ungarische Revisionismus nach dem ersten Weltkrieg*. R. Oldenbourg Verlag, München, 1997. 157–58.

⁴⁴ A Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központjának megalakulásáról lásd Bárdi Nándor: *A Keleti Akció I. Regio*, 1995. 3. sz. 100–101.

⁴⁵ A külföldi sajtóorgánumokkal kiépített kapcsolatokat, s az ezzel kapcsolatos magyar törekvéseket összefoglalóan ismerteti Kovács-Bertrand: *i. m.* 142–148; 252–262.

⁴⁶ A külföldi újságírók meghívására és befolyásolásra jó példa Beerli, svájci újságíró magyarországi utazásának előkészítése. „Beerli úr köszönettel fogadta a sajtóosztály ajánlatát, hogy t. i. költségei fejében kb. 600 pengő tanulmányi segílyt fizetne neki, azonkívül Magyarországon vasúti szabadjegyről gondoskodnék számára. Szerinte azonban utazása alatt helyettest kell állítania, távolléte miatt szerinte más jövedelemtől is elesik, egyszóval még kb. 500 frankot kérne. Ez utóbbi 500 frank fejében kötelezi magát arra, hogy tíz idegenforgalmi jellegű cikket írna különböző svájci lapokba Magyarországról, mégpedig Budapestről és egyéb turisztikai szempontból számbajöhető helyeinkről.” Pelényi János min. rezidens a külügyminisztériumnak. Genf, 1931. február 4. MOL, K 107. 1931–37/6–261.

⁴⁷ A Revíziós Liga tevékenységéről lásd Kovács Anikó: Adalékok a magyar revíziós mozgalom történetéhez. *Regio*, 1994. 3. sz. 70–94; Zeidler Miklós: *A Magyar Revíziós Liga. Századok*, 1997. 2. sz. 303–352.

⁴⁸ Zeidler: *A Magyar Revíziós Liga. i. m.* 309.

⁴⁹ A Liga nem fogalmazta meg tételesen revíziós programját. Valójában mind az etnikai alapú, mind az integrális revízió gondolata fellelhető kiadványaikban, állásfoglalásaikban. Uo. 312.

⁵⁰ „Ha egykori területünk, a történelmi Magyarország érdekében felhozandó érveink az önök szemében nem lesznek eléggé döntőek, úgy azt javasoljuk, hogy kérdezzék meg az érdekelt népességet.” Ádám-Cholnoky: *i. m.* 227–28.

⁵¹ A kérdés vissza-visszatér Gróf Apponyi Albert Magyarország új határaitól szóló jegyzékében. 1920. február 12. Uo. 369–455.

⁵² Romsics: *Bethlen István. i. m.* 182.

⁵³ Péteri Lóránt: Bethlen István. In: Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 31.

⁵⁴ A Magyar Szemlét – joggal – Bethlen szöcsövének tekintették, hisz’ a folyóirat alapításában és irányításában a politikus meghatározó szerepet játszott. Az 1928. szeptemberi számban jelent meg bizalmasa, Ottlik László cikke, *Új Hungária felé* címmel. Ebben a szerző állást foglalt a korlátozott mértékben modernizált történelmi Magyarország eszménye mellett, amelyben a visszatérő nemzetiségek autonómiát kaphatnának. Ottlik László: *Új Hungária felé. Magyar Szemle*, 1928. szeptember 1–9.

⁵⁵ Bethlen Angliában négy felolvasást tartott, más-más témákról. Az előadásokból s a kérdésekre adott válaszból kirajzolódik a volt kormányfő revízióról kialakított álláspontja. Három előadás („Hogyan bánt el a trianoni békeszerződés a Duna-medence kis népeivel?”, „Az Erdélyi kérdés és a trianoni szerződés revíziója”, „Európa békéje”) megtalálható Bethlen István: *Válogatott politikai írások és beszédek*. (szerkesztette Romsics Ignác) Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 267–339. Az *ezeréves magyar királyság fennállása – igazságtalanság?* című első előadás szövegét közli: *Bethlen István angliai előadásai*. Genius, Budapest, év nélkül. 3–33. Bethlen angliai előadókörútján kifejtett nézeteit elemzi Romsics: *Bethlen István. i. m.* 246–49.

⁵⁶ Péteri Lóránt: *i. m.* 47–48. Burgenland kérdéséről lásd Peter Haslinger: *Der ungarische Revisionismus und das Burgenland 1922–1932*. Peter Lang, Frankfurt am Main, 1994.

⁵⁷ A tervezetet és Gömbös területi revízióról kialakított nézeteit ismerteti Zeidler Miklós: Gömbös Gyula. In: Romsics: *Trianon és... i. m.* 70–97.

⁵⁸ Pritz: *Magyarország külpolitikája... i. m.* 122.

⁵⁹ Pritz Pál: *Magyar diplomácia a két világháború között*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1995. 240.

⁶⁰ Szarka László: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. Ister Kiadó, Budapest, 1998. 164.

⁶¹ A határozati javaslat történetét ismerteti Bánffy Miklós: *Huszonöt év (1945)*. Püski Kiadó, Budapest, 1993. 123–124.

⁶² A magyar béke-előkészületekről, illetve az 1919. augusztus 21-én alakult Béke-előkészítő Iroda tevékenységéről lásd Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Osiris Zsebkönyvtár, Budapest, 2001. 162–166.

⁶³ Bárdi: *A Keleti Akció I. i. m.* 91.

⁶⁴ Angyal Béla: A csehszlovákiai magyarság anyaországi támogatása a két világháború között. *Regio*, 2000. 3. sz. 137.

⁶⁵ Az esetleges katonai akciókra irányuló titkos tervezetek fő célpontja Csehszlovákia volt. Az elképzelések a nem hivatalos, katonai körök által tervezett német–magyar együttműködés lehetőségén alapultak (a külügyminisztérium tudtával). Romsics: *Bethlen István. i. m.* 125. A Felvidék visszafoglalására a magyar külpolitika közvetlenül Lengyelországtól várta a katonai segítséget, egészen 1921 tavaszáig. Angyal Béla: *Magyar szervezetek és mozgalmak Csehszlovákiában 1918–1921. I. Fórum*, 2000. 1. sz. 14–16.

⁶⁶ Angyal Béla: *Magyar szervezetek és mozgalmak Csehszlovákiában 1918–1921. II. Fórum*, 2000. 2. sz. 78.

⁶⁷ A Népies Irodalmi Társaságról lásd Bárdi: A Keleti Akció. I. i. m.; A Keleti Akció II. *Regio*, 1995. 4. sz. 3–29; A Rákóczi Szövetségről Angyal: *A csehszlovákiai magyarság... i. m.* A Délvidékre irányuló támogatást ismerteti Sajti Enikő: A jugoszláviai magyarok politikai szervezkedésének lehetőségei és korlátai 1918–1941, *Regio*, 1997. 2. sz. 6–7.

⁶⁸ A TESZK-hez tartozott a Magyar Nemzeti Szövetség, sőt formálisan a Magyar Külügyi Társaság, a Szociográfiai Intézet és az Államtudományi Intézet is. Bár Teleki állt a központ élén, az operatív munkát helyettese, Papp Antal végezte. Az intézmény megalakulásáról és feladatairól lásd Bárdi: *A Keleti Akció. I. i. m.* 100–103.

⁶⁹ Uo. 118; 121.

⁷⁰ A húszas évek utolsó harmadáig érvényes felfogás szerint a határon túlról érkezett fiatalokat Magyarországon akarták diplomához segíteni, hogy azok majd képzett szakemberekként térjenek vissza szülőföldjükre. A gyakorlati kivitelezés során külön-külön internátusokat hoztak létre a három országból érkező fiatalok számára. Az elképzelés azon bukkott meg, hogy a szomszéd államok nem nosztrifikáltak a Magyarországon szerzett diplomát, ráadásul a végzett hallgatók jelentős része is inkább Magyarországon maradt. Ezért az évtized végén a miniszterelnökség a támogatási rendszert átalakította, s a diploma szülőföldön való megszerzését részesítette előnyben. Bárdi: *A Keleti Akció. I. i. m.* 110–114.

⁷¹ Uo. 103.

⁷² Bárdi Nándor: A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között. *Regio*, 1997. 2. sz. 35.

⁷³ Budapest tökéletesen tisztában volt azzal, hogy a Magyarországról érkező anyagi támogatás nélkül a kisebbségi társadalmak még sokkal nehezebb helyzetbe kerülhettek volna, mint amilyenben voltak. Az erő pozícióját több ízben is kihasználta, mikor a pártokon belüli folyamatokat megfelelő mederbe akarta terelni. Kitűnően mutatja ezt például Szüllő Géza 1925-ös pártelnöki székbe juttatása, majd 1932. augusztusi félreállítás. A pártelnök lemondásának egyik legfontosabb oka az volt, hogy befagyasztották a magyarországi pénzügyi támogatást, kikényszerítve ezzel, hogy átadja helyét Esterházy Jánosnak. Angyal: *A csehszlovákiai magyarság... i. m.* 155–56. A délszláv államban működő Magyar Párt két parlamenti képviselőjét pedig 1928. október 24-én Budapestre rendelték, ahol Bethlen keményen értésükre adta, hogy elégedetlen eddigi parlamenti munkájukkal. Sajti: *A jugoszláviai magyarok... i. m.* 16.

⁷⁴ Az utódállamok hűségüket követelték – még a trianoni békeszerződés ratifikálása előtt – a magyar tisztviselői kartól. A magyar kormány Csehszlovákiában és az SzHSZ Királyságban erre megadta az engedélyt, Erdélyben azonban egyelőre nem. A magyar hivatalnokok jelentős része megtagadta a hűségkü letételét az 1918. november 13-i belgrádi katonai konvencióra való hivatkozással, mely szerint a megszállt területeken a polgári közigazgatásnak a békekötésig a magyar hatóságok kezében kell maradnia. A magyar tisztviselői tömeges elbocsátása, és a helyi és középszintű közigazgatás nemzeti szempontból megbízhatónak tekintett szakemberekkel való feltöltése az új hatalmi viszonyok megszilárdítása miatt

kulcskérdésnek számított az érintett országokban. Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-jétől 1940. augusztus 31-ig*. Studium, Budapest, 1941. 16–18; Csuka János: *A délvidéki magyarság története 1918–1941*. Püski Könyvkiadó, Budapest, 1995. 33. Popély Gyula: *Ellenzélben. A felvidéki magyar kisebbség első éve a Csehszlovák Köztársaságban 1918–1925*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 1995. 32–33.

⁷⁵ Az erdélyi földbirtokreformot az erdélyi kormányzótanács kezdte el 1919. szeptember 10-i, 3911/1919. sz. rendeletével, melyet az Avarescu kormány 1920. július 9-i 2478/1920. sz. rendelettvénye módosított. A kisajátítás azonban csak egy későbbi, 1921-es törvény alapján valósult meg. Csehszlovákia is még 1919-ben hozzállatott a földbirtokviszonyok átalakításához az 1919. április 16-i 215/1919. sz. kerettörvénynek tekinthető ún. „kisajátítási törvény” elfogadásával. A SzHSz Királyságban a húszas években egész sor rendelet szabályozta a kérdést. Mikó: *i. m.* 29–30; Popély: *i. m.* 159.

⁷⁶ Mikó: *i. m.* 17–18.

⁷⁷ A kisebbségek közösségé válását befolyásoló adottságokról lásd Szarka László: A (cseh)szlovákiai magyar közösség nyolc évtizede 1918–1998. Történeti vázlat. In: Filep Tamás Gusztáv – Tóth László: *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. Ister Kiadó, Budapest, 1998. 12.

⁷⁸ A magyar kisebbségpolitikai stratégiák átfogó elemzését adja Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolat-története*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2004. 40–49.

⁷⁹ A romániai magyarság első politikai jellegű formációját, a Magyar Szövetseget, melynek első csoportja 1921 januárjában alakult meg, a belügyminisztérium október 30-án felfüggesztette a nemzeti alapon való politikai szervezkedés tilalmára hivatkozva. A délszláv államban sem nézték jó szemmel a magyar kisebbség önálló politikai pártalakításait. Rendszeres volt az előkészületekben részt vevők zaklatása, sőt kiutasítása. A magyar politikai vezetők 1921-ben döntöttek egy önálló párt létrehozása mellett, de csak mintegy másfél év múlva alakíthatták azt meg. Csehszlovákiában a kisebbségi politikusokra nehezedő nyomás a másik két államhoz képest kisebb volt. A keresztényszocialista és a kiscgazda párt az 1920-as választásokra tulajdonképpen nagyobb akadályok nélkül megalakulhatott, a Magyar Nemzeti Pártot azonban betiltották. Csuka János: *i. m.* 50; Mikó: *i. m.* 25; Popély: *i. m.* 73–74.

⁸⁰ Erdélyben 1921. június 5-én alakult meg az első magyar párt, a magyarságtól politikai aktivitást követelő Magyar Néppárt. Ennek ellensúlyozására jött létre 1922. február 12-én a Magyar Nemzeti Párt. A két párt 1922. december 28-án egyesült, és az Országos Magyar Párt nevet vette fel. Az SzHSz Királyságban a magyar kisebbség politikai érdekképviseletét 1922. szeptember 17-i megalakulásától a pártok 1929-es feloszlásáig a Magyar Párt látta el. Csehszlovákiában lényegében két magyar párt működött. A világnézeti alapon létrejött és magát az összes felvidéki őslakos pártjaként definiáló Országos Keresztényszocialista Párt 1919. november 23-án tartotta újjáalakuló nagygyűlését. Az inkább a református vallású magyarok támogatására építő Országos Magyar Kiscgazdapárt 1920. feb-

ruár 17-én alakult meg. (Ez utóbb, 1925-ben egyesült a Szlovenszkói Magyar Joggpárttal, és felvette a Magyar Nemzeti Párt nevet) A két párt csak 1936. március 12-én fuzionált Egyesült Országos Keresztényszocialista és Magyar Nemzeti Párt név alatt.

⁸¹ Angyal Béla: A csehszlovákiai magyarság választói magatartása a két világháború között. *Fórum*, 2001. 1. sz. 3–48; Bárdi: *A romániai magyarság... i. m.* 56; Csuka János: *i. m.* 356–57.

⁸² A Magyar Párt először 1925-ben indult a parlamenti választásokon. Az önálló indulás azonban kudarchoz vezetett, mert egyetlen képviselőt sem sikerült bejuttatni a szkupstinába. A következő, 1927-es választáson ezért – a Radikális Párttal való együttműködés eredményeként – két képviselőt sikerült delegálni a parlamentbe. (Az együttműködést a januári tartománygyűlési képviselők választása kapcsán kidolgozott paktum eredményessége alapozta meg.) A pártok 1929-es feloszlatása után a Magyar Párt vezetői egyesületi keretek között igyekeztek a kisebbség érdekképviselését ellátni. A hatalom által képviselői helyhez juttatott Szántó Gábort sem Budapest, sem a kisebbség politikai elitje nem ismer-te el, minek következtében a jugoszláv kormány pár év múlva, 1938-ban ejtette is a „hűségmozgalom” reprezentánsát. A. Sajti: *i. m.* 28–107.

⁸³ Az Országos Magyar Párt négy alkalommal (1923-ban, kétszer 1926-ban, 1938-ban) kötött választási megállapodást román pártokkal. A német–magyar választási együttműködést 1927 júniusában kötötték meg, de a kartell 1928 őszén már fel is bomlott. Bárdi: *A romániai magyarság... i. m.* 37–44.

⁸⁴ Popély: *i. m.* 166–172.

⁸⁵ A Magyar Nemzeti Párt a Szepesi Német Párttal és a Szudétanémet Agrárpárttal kötött választási koalíciót. Angyal: *A csehszlovákiai magyarság választói... i. m.* 18–19.

⁸⁶ Zeidler Miklós: A Nemzetek Szövetsége és a magyar kisebbségi petíciók. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla (szerk.): *Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003. 80. A magyar petíciók számára és tárgyára kitérő eddigi fontosabb munkák: Csuka János: *i. m.* 401–405; Gustave Kövér: *Non, Genève ne protège pas les minorités nationales!* Bureau Central des Minorités, Genève, 1938. 86–158; Mikó: *i. m.* 302–308; Herbert von Truhart: *Völkerbund und Minderheiten-Petitionen*. Wilhelm Braumüller Verlag, Leipzig–Wien, 1931. 137–154.

⁸⁷ A jugoszláviai magyar kisebbség sérelmeit felpanaszoló petíciókat a Magyarországra áttelepült Prokopy Imre nyújtotta be a Népszövetségnek – szorosán együttműködve a miniszterelnökséggel. Prokopy Imre: A jugoszláviai magyar kisebbség védelmében a népszövetségi Tanácshoz intézett panasziratok sorsa. In: Csuka Zoltán: *A visszatért Délvidék*. Halász Irodalmi és Könyvkiadóvállalat, Budapest, 1941. 67–81.

⁸⁸ Az utódállamokban végrehajtott agrárreformok magyar kisebbségeket érintő következményeiről lásd Ammende: *Die Nationalitäten... i. m.* 272–76; 359–64; 404–07.

⁸⁹ Mikó: *i. m.* 308.

⁹⁰ Deák Leó: Magyar iskolaügyünk a jugoszláv uralom idején. In: Csuka Zoltán: *i. m.* 27–37.

⁹¹ Diószegi László: A romániai magyarság története 1919–1940. In: Diószegi László – R. Süle Andrea (szerk.): *Hetven év. A romániai magyarság története 1919–1989*. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1990. 26.

⁹² A római katolikus, a református és az unitárius egyházfők panaszára a román kormány módosította a magánoktatási törvénytervezetet (Mailáth Gusztáv – Nagy Károly – Ferencz József, 1925. május 6.), megvette az egyháztól előzőleg elvett szászvárosi Kuún kollégiumot (Nagy Károly – Bethlen Ödön, 1925. augusztus 9.), eltekintett a felekezeti tanerők újabb nyelvvizsgájától (OMP, 1935. augusztus 5.), a kolozsvári Magyar Zenekonzervatórium tanárait ideiglenesen mentesítette a román nyelvvizsga alól (Inczédy-Joksman Ödön, 1937.), s némi államsegélyt nyújtott a felekezeti iskolák közül az elemi iskoláknak (OMP, 1937. július 23.).

⁹³ A kisebbségi nyelvhasználat kérdését elemzi Buza László: Kisebbségi nyelvek szabad használata a magánéletben a kisebbségi szerződések szerint. In: Asztalos: *i. m.* 203–215.

⁹⁴ Prokopy 1929. november 29-én kelt petíciójában azt panaszolta fel, hogy Szabadka polgármestere megtiltotta a köztisztviselőknek és -alkalmazottaknak, hogy egymás között és az ügyfelekkel magyarul beszéljenek. 1931. október 5-i panaszában a kormánynak az üzleti forgalomban a magyar nyelv kizorítására irányuló törekvést, 1931. november 5-i petíciójában pedig a bíróságok azon gyakorlatát kifogásolta, mely szerint azok csak az államnyelven szerkesztett beadványokat fogadták el. Prokopy: *i. m.*

⁹⁵ Az OMP 1937. január 27-i petíciójának eredményeként hivatalosan is engedélyezték a magyar helységnevek használatát a sajtóban, és ugyancsak az OMP 1937. május 8-án kelt panaszának hatására a címtáblák román felirata mellett a magyar szöveget is lehetett használni. Mikó: *i. m.* 308.

⁹⁶ A magyar kisebbségek Népszövetséggel szembeni bizalomvesztéséről, s a petíciós kedv csökkenéséről lásd Jaross Andor 1933. október 4-én Pozsonyban, a Csehszlovákiai Magyar Népszövetségi Liga közgyűlése előtt elmondott beszédét. Jaross Andor: A Nemzetek Szövetsége és mi, kisebbségi magyarok. *Magyar Kisebbség*, 1933. 21. sz. 597–98.

⁹⁷ Mikó: *i. m.* 81–82.

⁹⁸ Flachbarth Ernő: A csehszlovákiai magyarság küzdelme jogaiért a nemzetközi fórumokon. *Magyar Kisebbség*, 1928. 6. sz. 208.

⁹⁹ Elnöke Balogh Arthur (OMP elnöki tanácsának tagja: 1928-tól; szenátor: 1926–37), díszelnöke Ugron István (OMP elnöke: 1923–26), főtitkára Sulyok István (újságíró, képviselő: 1932–33).

¹⁰⁰ Mikó: *i. m.* 83.

¹⁰¹ Az egyesület elnöke Sántha György (MP elnöke: 1922–29), társelnöke Várady Imre (MP társelnöke: 1922–29; képviselő: 1927–29), Falcione Árpád (MP társelnöke: 1922–29), főtitkára Deák Leó (MP titkára: 1922–24; majd alelnöke: 1924–29).

¹⁰² Visszaélés egy népliga-egyesület alakításával. *Magyar Kisebbség*, 1931. 17. sz. 617.

¹⁰³ Elnöke Novék Béla gyáros, díszelnöke Szüllő Géza (OKP elnöke: 1925–31; képviselő: 1925–38), alelnöke Flachbarth Ernő (a magyar pártok prágai központi irodájának igazgatója: 1925–29). Az 1931-es tisztújítástól a szervezet elnöke Eszterházy János (OKP elnöke: 1932–36; EMP ügyvezető elnöke: 1936–38; képviselő: 1935–38), ügyvezető alelnöke pedig Jaross Andor (MNP ügyvezető elnöke: 1933–36; EMP elnöke: 1936–38; képviselő: 1935–38).

¹⁰⁴ Flachbarth: *i. m.* 208. Popély: *i. m.* 124–25.

¹⁰⁵ Szüllő Géza. *Magyar Szemle*, 1938. 4. sz. 372–375.

¹⁰⁶ A Népszövetség Tanácsa és a Titkárság nem kísérte osztatlan lelkesedéssel a Népszövetségi Ligák Uniójának tevékenységét. „Az Unió gyakorlati munkáját bizonyos területeken kevésbé nézik barátságos szemmel. Azokban a határozatokban, melyeket az Unió kidolgoz, és ajánlasként a Népszövetséghez eljuttat, kényelmetlen és a Népszövetség kompetenciájába nem egészen taktikus beavatkozást látnak... Az Unió kisebbségvédelem területén kifejtett munkáját ezért – a közvélemény figyelmének a problémára való irányítása tekintetében is – erősen kritizálják; másfelől azonban meg vannak arról győződve, hogy ezek az erőfeszítések a Népszövetség Tanácsánál semmiféle eredményt nem fognak elérni.” Aschmann, genfi német konzul jelentése a német külügyminisztériumnak. 1925. október 30. Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (PAAA), R 60463, Számozatlan.

¹⁰⁷ „Ez a liga, amely a világ sóhivatalának, a Népszövetségnek mellékorgánuma, s mely a tehetetlenné vált vének s a tehetségessé nem válni tudó fiatal akarnokok tornaegyesülete, Brüsszelben tartotta meg a gyűlését, s ott olyan határozatokat hozott, amelyet rajtuk kívül komolyan nem vesz senki.” Szüllő Géza jelentése a Népszövetségi Ligák konferenciájáról és más tárgyalásokról. Párizs, 1925. február 12. OSZK, Kézirattár, (OSZKK), Fond X. X/27.

¹⁰⁸ A tervezet szövegét lásd Eiler: *i. m.* 21–32.

¹⁰⁹ A tervezet nem zárkózott el a kritikus határok jövőbeni felülvizsgálatának lehetőségétől sem, azzal a megkötéssel, hogy az ezt követelő csoportok az erőszak minden formáját szigorúan elítélve a Népszövetség alapszabályának 19. paragrafusára helyezkednek. E szerint a Népszövetség Közgyűlése felhívhatja a tagállamok figyelmét az alkalmazhatatlanná váló szerződések, illetve a világgbé-két veszélyeztető nemzetközi helyzetek alapos megvizsgálásának szükségességére. A 19. paragrafust ismerteti és elemzi Nagy Elek: *i. m.* 112.